

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2009

Libor Procházka

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Libor Procházka

Konsociační demokracie v současné perspektivě

Consociational Democracy in Contemporary Perspective

Praha 2009

vedoucí práce: Mgr. Jiří Koubek

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucímu práce Mgr. Jiřímu Koubkovi za jeho ochotu a pomoc při vzniku práce.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 23.8. 2009

Libor Procházka

Anotace

Bakalářská práce „Konsociační demokracie v současné perspektivě“ se věnuje, jak napovídá název, konsociační demokracii. Pokouší se jednak přiblížit čtenářům teorii konsociační demokracie a také jej alespoň v základech seznámit s kritikou, která za čtyři desítky k této teorii vznikla. Konsociační demokracie se objevuje v 60. letech jako úzký empirický model, který měl vysvětlit stabilitu demokracie v pluralitních společnostech, nicméně se zásadně mění a proměňuje se v mnohem ambicióznější teorii. Toho si práce všímá a také to zachycuje a popisuje.

Annotation

The bachelor thesis „Consociational Democracy in Contemporary Perspective“pursues, as the name suggests the consociational democracy model. It attempts to make readers acquainted both with the theory and with some of the critique that has been made during four decades. Consociational democracy appears in 1960-ies as a rather narrow empirical model that was to explain stability in plural societies; it nevertheless radically changes and transfers itself in much more ambitious theory. This is recognized and described by the essay.

Klíčová slova

Konsociační demokracie, konsensuální demokracie, demokracie, politická kultura, pluralitní společnosti, segmentovaný pluralismus.

Keywords

Consociational democracy, consensual democracy, democracy, political culture, pluralistic society, segmented pluralism.

<u>Úvod.....</u>	<u>5</u>
<u>1 Situace v politické vědě</u>	<u>8</u>
<u>1.1 Strukturální funkcionalismus.....</u>	<u>8</u>

1.2 Pluralismus.....	8
1.3 Politická kultura.....	10
1.4 Almondova typologie politických systémů.....	11
1.4.1 Angloamerický systém.....	11
1.4.2 Kontinentální evropský systém.....	11
1.4.3 Preindustriální systém.....	11
1.4.4 Totalitární systém.....	12
2 Demokracie v pluralitních společnostech.....	12
2.1 Nepřesnost v Almondově typologii.....	13
2.2 Perspektiva segmentovaných společností.....	13
2.3 Segmentované společnosti dle Iana Lusticka.....	16
2.3.1 Konsocialismus a hegemnická kontrola.....	17
3 Konsociační demokracie.....	18
3.1 Pluralitní společnosti.....	19
3.1.1 Co je to pluralitní společnost.....	19
3.2 Znaky konsociační demokracie.....	20
3.2.1 Velká koalice.....	20
3.2.2 Vzájemné veto.....	22
3.2.3 Poměrnost.....	22
3.2.4 Autonomie segmentů a federalismus.....	23
3.3 Příznivé podmínky pro konsociační demokracii.....	23
3.3.1 Rovnováha sil.....	25
3.3.2 Vícestranický systém.....	25
3.3.3 Velikost a konsociační demokracie.....	26
3.3.4 Přetínající se štěpení.....	27
3.3.5 Izolace segmentů a federalismus.....	27
3.3.6 Tradice spolupráce elit.....	27
3.4 Konsociační inženýrství.....	28
3.5 Konsociační demokracie: konkurenční přístupy.....	29
4 Konsociační demokracie v praxi.....	30
4.1 Severní Irsko.....	31
4.2 Kypr.....	31
4.3 Nizozemí jako modelová země konsociační demokracie.....	32
4.3.1 Rozdělená společnost.....	33
4.3.2 Stranický systém.....	33
4.3.3 Zájmové skupiny.....	34
4.3.4 Elity.....	34
4.3.5 Pravidla politické hry.....	35
4.3.6 Kvalita demokracie.....	36
4.3.7 Nizozemská politika v přechodu.....	36
5 Kritika teorie konsociační demokracie.....	37
5.1 Kritika Lijphartovy typologie demokracií.....	38
5.2 Kritika Nizozemí jako modelové konsociační demokracie.....	40
5.3 Švýcarsko a Rakousko: Konsociační demokracie s otázníkem.....	41
5.4 Konsociační teorie jako nepřesný a vágní koncept.....	43
5.5 Konsociační demokracie: od deskripce k preskripci.....	44
5.5.1 Konsociační demokracie univerzální koncepti.....	44
5.5.2 Konsensuální demokracie.....	46
6 Konsociační demokracie dnes.....	46
6.1 Nový konsociační fenomén – Evropská unie.....	47

Úvod

Konsociační demokracie je sice letitý, avšak nikoli zcela opuštěný koncept či opuštěná teorie. Od chvíle, kdy Arend Lijphart odhalil svou konsociační demokracii, uběhlo sice více jak 40 let, přesto se však domníváme, že možná právě proto má smysl podívat se na konsociační demokracii s takovým časovým odstupem.

Přestože Lijphartovy teorie byly dost široce kritizovány, a jak si v naší práci ukážeme, tak byly kritizovány vcelku oprávněně, v komparativní politologii mají své místo – a to nikoli v poslední řadě. Ač konsociační demokracie dříve budila velké kontroverze a stála desítkám a stovkám autorů za to publikovat pro nebo proti konceptu, dnes to již neplatí, respektive to platí v mnohem omezenější míře. Také a zejména proto se domníváme, že přínosnější než stavění se do pozice přesvědčeného Lijphartovce či snaha o doslova frontální útok na jeho teorii bude práce, která se na konsociační demokracii podívá s jistým odstupem.

Konsociační demokracii si zmapujeme a popíšeme tak, jak se její teorie zrodila, jak se vyvíjela a rozrůstala, až se podle našeho názoru změnila téměř k nepoznání. Neodpustíme si exkurzi do poválečné politologie, kterou považujeme za důležitou proto, abychom si Lijphartovo uvažování více přiblížili a pochopili z tehdejšího kontextu, protože Lijphart ve snaze, aby se jeho pojetí stalo politologickým mainstreamem, proti poznatkům soudobého společenskovědního mainstreamu vystupuje. K samotné konsociační demokracii potom využijeme zejména publikační činnosti Arenda Lijpharta, který je právem považován za duchovního otce konsociační demokracie, nezastavíme se však pouze u něj a porovnáme jeho pojetí a pojetí ideově blízkých konceptů, např. Van Lorwina.

Konsociační demokracie je známá a nejlépe se dá pochopit na konkrétních příkladech, vždyť také ze snahy o vysvětlení stability 4 evropských demokracií – a to Nizozemí, Belgie, Švýcarska a Rakouska vzniká. Proto se zastavíme i u konkrétních příkladů, a to zejména u Nizozemí, Lijphartovy rodné země.

Nakonec se podíváme na kritiku, která se na Lijphartovu teorii, respektive teorie, snaží a pokusíme se ukázat, zda lze konsociační teorii ve snaze o analýzu politického systému úspěšně použít i dnes.

1 Situace v politické vědě

1.1 Strukturální funkcionalismus

Politologie jako opravdu samostatná společenská věda se utváří po druhé světové válce. Přestože výraz politologie, resp. její anglický ekvivalent political science, zná akademický svět nejméně od roku 1857, kdy vzniká první Katedra politické vědy na Kolumbijské univerzitě v USA, a mnozí politologové hledají kořeny politologie až v antickém Řecku, skutečný a svébytný rozvoj jí umožnila až emancipace od právní vědy, pod jejímž vlivem se rozvíjela po celé století. Stalo se tak zejména v Americe, která bude v politologii udávat kurz po příští desítky let, a činí to prakticky dodnes.

Politologie se stává sebevědomou vědou. Američtí politologové v touze vybudovat progresivní, moderní a v maximální možné míře abstraktní vědu opouští studium formálních institucí, které byly do tehdejší doby hlavním „bojištěm“ politologie a přichází s konceptem, který je většinou označován jako strukturální funkcionalismus. Dochází k behaviorální revoluci, studují se interakce uvnitř pol. systému, dynamika, společnost a její struktura, ale systém jako takový je považován jen za jakousi závislou proměnnou, která pouze zajišťuje „servis“ důležitějším činitelům, jako jsou sociální role, normy, funkce apod.

1.2 Pluralismus

Do epicentra studia se dostávají sociální kořeny, sociální fundamenty politiky. Tak zní ostatně i podtitul široce citované knihy *Political Man* od Seymoura Martina Lipseta [1983].¹ Lipset, označován často za představitele tzv. pluralismu, akceptuje obecný trend v politologii - tj. že formální instituce ve své podstatě podléhají stavu a úrovni rozvoje konkrétní společnosti - a nachází faktory, které přispívají k pozitivním jevům, jakými jsou stabilita a k demokracie.

Základním předpokladem funkčního a stabilního demokratického systému je podle Lipseta vysoká míra ekonomického rozvoje. S tím je – jako důsledek - spojena vysoká míra urbanizace a silná střední třída. Tato generalizace se po II.světové válce přímo nabízela, protože prakticky všechny světové demokratické režimy se nacházely na špičce co se týká HDP, stejně tak u ukazatelů jako počet vysokoškoláků, ale vévodily i statistikám v aut či

¹ Celý název Lipsetova stěžejního díla z roku 1960 zní „Political Man: The Social Bases of Politics“

telefonů na 1000 obyvatel [např. Lipset 1983].² Vysoká životní úroveň spolu s pozvolným hospodářským, sociálním a politickým rozvojem společnosti posílí legitimitu politického systému. Je li tomu naopak, probíhá-li vývoj společnosti překotně, vystupňuje napětí a nedemokratické tendence obyvatel.³

Mezi klíčové termíny poválečné americké politologie patří koncept tzv. „cleavages“, neboli „štěpení“. Tím rozumíme zásadní linie, které se vytvořily díky historickému vývoji – máme tím namysli nevyhnutelný politický střet dělníků s představiteli střední a vyšší třídy, konflikt náboženského a sekulárního pojmání politiky apod. Některá štěpení jsou unikátní a tkví v partikulární historii některých zemí. Například v Československu bylo jasné a silné štěpení mezi Čechy a Němci, resp. Čechy a Slováky.

„Dostupná data ukazují, že šance pro stabilní demokracii jsou posíleny do té míry, do jaké fungují skupiny i jednotlivci v rámci množství překrývajících se, politicky relevantních štěpení. Pokud je značná část občanů nějakým způsobem vtažena mezi strany případného konfliktu, společnost má zájem na snížení jeho intenzity.“ [Lipset 1983:89]

Má-li být tedy společnost stabilní a demokratická, je třeba vést politiku pragmaticky a bez ideologických předsudků. K tomu napomáhá, pokud se štěpení, o kterých byla řeč výše, neposilují, ale protínají. Řečeno srozumitelnějším jazykem, pokud se v daném státě podařilo postupně vyřešit problematické body jako postavení církve ve společnosti a její případnou sekularizaci, integraci sociálně demokratických, dělnických stran do politiky apod., můžeme očekávat, že současná politika nebude vedena ideologicky a nesmiřitelně. V takové společnosti nemá žádná ze sociálních skupin důvod cítit se v ohrožení jinou, nemá důvod nespolupracovat, namísto vnímání politiky jako souboje jako dobra a zla nastoupí korektní zápas o hlasy voličů.

Takové neideologické pojmání politiky výrazně usnadňuje většinový politický systém, což není jen názor samotného Lipseta, ale drtivé většiny tehdejších komparativních politologů⁴. Jeho důsledkem je pak bipartismus, dostředivá soutěž dvou politických stran. Tím logicky odpadá multipartismus, který je vnímán jako zdroj problémů, nestability a nakonec i jako příčina pádu meziválečných kontinentálních demokracií. Naopak bipartismus nutí kandidáty pragmaticky hledat voliče napříč různým štěpením, voličská základna strany je

² Celý název Lipsetova stěžejního díla z roku 1960 zní „Political Man: The Social Bases of Politics“

³ Lipset např. zdůrazňuje fakt, že naprostá většina z bohatých západoevropských demokracií byla konstitučními monarchiemi-což byl důkaz postupného a umírněného vývoje, tedy absence revolucí, které by s vládnoucími dynastiemi nejspíš naložili podobně jako Francouzi v 18. století,

⁴ Více prakticky v jakékoli přehledové učebnici, týkající se komparativní politologie – za všechny Almond [2001] .

velmi heterogenní, strana se tím stává více otevřenou a umírněnou. Podle celkem všeobecných soudů dvoustranický systém navíc nejlépe odpovídá lidské mentalitě, poněvadž lidé uvažují binárně, snad nejčastější otázkou politiky bývá prosté ano nebo ne Kandidáti na druhé straně nejsou vázáni na žádnou sociální ani zájmovou skupinu, ale na volební obvod.⁵

1.3 Politická kultura

Dalším pojmem, který nás eminentně zajímá, protože se často stává subjektem debat o konsociační demokracii, je pojem politické kultury. Zde se dotkneme zejména Gabriela A. Almonda, a to ze dvou důvodů. Zaprvé je právem považován za průkopníka v teorii politické kultury, za druhé je teorie konsociační demokracie do značné míry artikulována jako odpověď právě na Gabriela Almonda. Zatímco Lipset váže demokracii zejména na úroveň hospodářského rozvoje, Almond v knize *The Civic Culture* [Almond, Verba 1963] tvrdí, že klíčem ke stabilní demokracii je vhodná politická kultura.

Studium demokratických institucí ve shodě s tehdejší politologickým mainstreamem nechává stranou a tvrdí, že způsob rozhodování a orientace elit i občanů zároveň leží ve všem sídlené kultuře. Politická kultura dané společnosti je pak definována jako souhrn politické orientace jedinců v systému, postojů k systému a postojů ke své roli v něm [Almond, Verba 1963:13-14]. I Almond s Verbou opakují požadavek postupného nerevolučního vývoje, který hraje do karet angloamerickému politickému systému, který se stává jakýmsi ideálním vzorem. Tam, kde změny společnosti nejsou postupné a modernizace společnosti, byť pomalá a postupná, naráží na tuhé „reakční“ síly, výsledek nemůže být jiný než neschopnost společnosti urovnávat konflikty – a následkem je krach či disfunkčnost - jako příklady slouží zejména meziválečná Francie, Německo či Itálie.

Naopak za příklad úspěšně zvládnuté modernizace je dávana Velká Británie a zejména Spojené státy. Zde nalezneme vysokou míru důvěry v systém, který je pozitivně hodnocen. Občané jsou schopní a ochotní se v systému angažovat, ne jen pasivně přijímat jeho výsledky, jsou dobře informovaní a především sdílí relativně homogenní a umírněnou politickou kulturu.

Protože Almond tvrdí, že politická kultura je navíc mnohem důležitější, než jakékoli dělení systémů například na parlamentní či prezidentské, nutně tedy přichází s vlastní typologií politických systémů.

⁵ Více k tématu funkce politických stran například Sigmund Neumann [1956].

1.4 Almondova typologie politických systémů

Studie [Almond 1970], otištěná poprvé v roce 1956, představuje politickou mapu světa rozdělenou do čtyř kategorií:

1.4.1 Angloamerický systém

Almondem je vykreslen pozitivně – zejména Velká Británie a Spojené Státy sdílejí velmi homogenní, demokratickou a sekulární politickou kulturu, politická hra je pragmatická, současný politický systém je pozitivně přijímán většinou obyvatel. Občané mají sdílený žebříček hodnot, větší počet pestrých sociálních rolí. Politické strany fungují pouze jako politické strany, nepřerůstají do občanské společnosti, kde zase fungují jiné, naprosto autonomní organizace.

1.4.2 Kontinentální evropský systém

Kontinentální evropský systém, reprezentovaný zejména velkými státy jako Německo, Itálie či Francie, je naopak doslova stížen velmi fragmentovanou, heterogenní politickou kulturou. Systém (ne)funguje jako jedna politická jednotka, protože je v něm mnoho autonomních subkultur, zejména náboženského či socialistického rázu. Takové společnosti jsou potom velmi konfliktní, obrovské rozdíly na úrovni ideologií jednotlivých subkultur činí jakékoli kompromisy těžko dosažitelnými. Kultura je velmi komplexní a složitá, tvoří pak podkopává demokracii, důležité zejména je, že subkultury a jejich politické strany tíhnou k nahrazování role státu- mají vlastní tisk, školy, odbory apod.⁶

1.4.3 Preindustriální systém

Byrokracie ve většině nezápadních zemí vůbec nefunguje jako byrokracie, stává se spíš nátlakovou skupinou, takové státy mají velmi problematické vyhlídky na demokracii,

⁶ Model nicméně není pojat geograficky, systémy s podobným charakterem lze v zásadě nalézt i mimo Evropu

charakteristický je charismatický nacionalismus, extrémní vliv subkultur, roztříštěnost, modernizace společnosti je takřkajíc v plenkách, vládní atmosféra „nepředvídatelnosti“.

1.4.4 Totalitární systém

Pro nás stojí na okraji zájmu. Jen krátce si řekněme, že jej charakterizuje uměle homogenní politická kultura, systém nemá a nehledá legitimitu, mix konformity a apatie, tyranie, násilí, nestabilita funkcí systému apod.

2 Demokracie v pluralitních společnostech

2.1 Nepřesnost v Almondově typologii

Jestliže Almond staví do ostrého kontrastu úspěšně demokratický angloamerický model, charakterizovaný dvoustranictvím a homogenní politickou kulturou, a politické systémy kontinentální Evropy, které jsou negativně ovlivněny heterogenní politickou kulturou a vícestranickým systémem, někde doprostřed mezi tyto dva ideálytypy klade země Beneluxu a Skandinávské státy, které přechází jen lakonickým konstatováním, že mají v zásadě homogennější politickou kulturu než systémy kontinentální Evropy a proto jsou, zjednodušeně řečeno, stabilnější než většina velkých evropských demokracií [Almond 1970:32].

Toto tvrzení ovšem napadne Arend Lijphart. Tento nizozemsko-americký politolog Arend Lijphart. Sice uznává, že Almond má ve své podstatě pravdu, když hodnotí politickou kulturu skandinávských zemí jako homogenní, umožňující dobře a efektivně fungovat zdejšímu vícestranickému systému, nicméně to prý naprosto neplatí o státech Beneluxu či Rakousku a Švýcarsku. Ve skutečnosti jsou tyto společnosti mnohem fragmentovanější než například výmarské Německo či Itálie, která je nepřítis efektivním a stabilním politickým systémem proslulá. Tyto země jsou podle Lijpharta velmi pluralitní, mají velice silné a vzájemně se posilující štěpení, prakticky veškerý život se v těchto státech odehrává v rámci určitých subkultur - např. katolické, protestantské, liberální, socialistické aj. [Lijphart, 1977]⁷.

Podle teorie pluralismu by tedy tyto země měly trpět nestabilitou a nebyť schopné efektivně a demokraticky „přemostit“ hluboké příkopy mezi segmenty společnosti. To však o těchto „konsociačních demokraciích“⁸ zjevně neplatí, Švýcarská konfederace i státy Beneluxu patří historicky k jedněm z relativního mála úspěšných a skutečně stabilních režimů v regionu:

„Politická stabilita konsociačních demokracií musí být vysvětlena pomocí jiných faktorů (...) zejména spoluprací elit jednotlivých segmentů“ [Lijphart, 1977:16].⁹

2.2 Perspektiva segmentovaných společností

⁷ Poprvé byla kniha vydána v 70. letech, Lijphart s touto kritikou přichází už v 60. letech

⁸ Termín konsociační demokracie se používá pro typ stabilních demokracií, které fungují v heterogenních společnostech, od 60. let. Lijphart jej nevymyslel ani nebyl první, kdo ho v kontextu užil, nicméně jej nejvíce proslavil. Podle Lijpharta se termín konsociace původně vyskytuje v práci německého politického myslitele Althusiuse. Více k Althusiovi např. na <http://www.jcpa.org/dje/articles2/althus-fed.htm>.

⁹ Podrobnější a hlubší definice konsociační demokracie přijde na řadu později.

Konsociační demokracie ale není jedinou možností regulace konfliktu v pluralitních společnostech. Alternativy, se kterými konsociace „soupeří“, dobře vystihuje následující typologie, kterou vypracovali John McGarry a Brendan O’Leary [1993].

Ti nacházejí celkem osm metod, které lze identifikovat v moderní historii a jejich prostřednictvím pluralitu společnosti buď setřít, nebo zvládnout. Mezi modely eliminace patří:

1) *Genocida*, která samozřejmě není akceptovatelná. Nalezneme desítky definic, které se zabývají tím, co vlastně lze či nelze za genocidu považovat, pro nás však stojí na samém okraji zájmu. Vždy jí však provází ideologické zdůvodnění a téměř vždy jsou spolu s ní prováděny další nelidské zločiny, zejména se jedná o masové populační přesuny.

2) *Masové přesuny populací* jako řešení je v žádném případě nelze přijmout, často intenzitu konfliktu jen vystupňují – tak si lze vysvětlit např. vlnu etnického napětí na Kavkaze či vzrůstající nevráživost v izraelsko-palestinském konfliktu [McGarry, O’Leary 1993:10]. Je možná překvapivé, že Arend Lijphart si i takovou eventualitu - a to zklamou-li všechny ostatní varianty – dokáže představit v Severním Irsku [Liphart 1977].

3) *Oddělení a/nebo odtržení* už je v souladu nejen s duchem lidských práv, ale i demokracií. Motivace pro takový požadavek může být jednak zcela pragmatická – očekávání ekonomických výhod, touha národních elit po posílení vlivu, snaha změnit kurz státní politiky nebo ochránit vlastní kulturu. Požadavek na sebeurčení národů, artikulovaný od první světové války, je ze své podstaty něčím, o čem se dá těžko smlouvat a z podstaty konfliktu nelze zpravidla dosáhnout kompromisu, když se jedná o spor identit - národů či etnických skupin, ať je nazýváme jakkoli.¹⁰

Odtržení jako přípustnou variantu přijímá i Lijphart: „[...] rozdělení (politické jednotky) stojí za zvážení jako jedna z možností a zaslouží si být brána v potaz“ [Lijphart 1977:47].

4) *Integrace a/nebo asimilace* znamenají snahu o prosazení společné „transcendentní identity“. Velmi zjednodušeně řečeno, integrace předpokládá jistou státní kontrolu nad vzděláváním a výchovou dětí potenciálně nepřátelských segmentů společnosti, společná socializace, budování společné identity a prevence možné segregace. Přestože taková integrace má většinou relativně ušlechtilé cíle, není tomu

¹⁰ Ač se teoretická literatura podrobně zabývá rozdíly mezi národem, etnickou skupinou a celou plejádou dalších podobných entit, nám toto dělení nepřipadá příliš důležité - a ani přínosné pro naši práci.

tak vždy – McGarry a O’Leary uvádějí snahy o asimilaci protestantů v Irsku apod. [1993:17]. Problém nastává ve chvíli, když je taková integrační politika namířena proti menšinám, které si jí nepřejí. Výsledkem bývá vystupňování konfliktu. Tomu se někteří liberální teoretikové pokoušejí předejít multikulturní politikou – namísto potlačení odlišnosti ji chtějí využít a „zvládnout“.

Čtyři způsoby, jak lze podle McGarryho a O’Learyho typologie segmentovanost zvládat je jednak:

5) *Hegemonická kontrola* je v segmentovaných, resp. multietnických společnostech nejčastějším způsobem uspořádání. Může, ale nemusí být spojena s kontrolou nejsilnější etnické skupiny, například režimy bílých osadníků v Africe, nebo některé americké státy až do 60.let 20. století. Často se jedná o stání hegemonii, stát se pokouší dostat segmenty společnosti pod kontrolu své byrokracie. Model hegemonické kontroly je tak častý zejména ve třetím světě, poněvadž je tam demokracie často chápána v tom nejužším smyslu - pouze jako vláda většiny. Tato „vítěz bere vše“ logika je terčem kritiky také Lijpharta [1977:40].

6) *Arbitráž, neboli intervence třetí strany*, předpokládá nějakou nezávislou autoritu, které musí všechny strany důvěřovat. Vyjmenujme si za všechny například dohody o společné správě severního Irsku Londýnem a Dublinem, italsko-rakouský dohled nad Jižním Tyrolskem nebo fínsko-švédské dohody a o Alandských ostrovech. Podobnou funkci má OSN.

7) *Kanonizace a/nebo federalizace*. Mluvíme-li o kanonizaci, máme namysli devoluci moci na malé a relativně homogenní správní jednotky tak, jak například funguje Švýcarská konfederace. Podobný model byl částečně prosazen i v Bosně a Hercegovině [Caspersen 2004]. Federalizace zásadě předpokládá větší a často méně homogenní jednotky, které ne vždy jsou ve prospěch všech menšin.¹¹ Problém je ovšem ten, že nikdo dodnes nedokázal přijít s jasnou odpovědí či důkazy o tom, zda je federalizace skutečně účinným řešením a zda pouze problémy nevystupňuje - viz rozpady komunistických federací po roce 1989, Kanada, ve které se neustále přetřásá otázka samostatnosti francouzsky mluvícího jazykového ostrova apod. Federalizace/kanonizace může být kombinována s konsociací.

¹¹ Ya všechno si uvedme například federalizaci Československa, kdy maďarská menšina z devoluce moci z Prahy do Bratislavy nepříliš jásala.

Na častou námitku, a to že federalizace problémy pouze vystupňuje reaguje Arend Lijphart: „Je těžké si představit, že prosazení centralistického a unitárního demokratického systému by dokázalo secesi předejít, pokud už jsou základní separatistické elementy přítomné“ [Lijphart 1977:24].

8) *Konsociace nebo sdílení moci* lze charakterizovat jako „politiku, organizovanou podél hranic etnických komunit ve snaze předejít konflikt za pomoci sdílení moci nebo konsociačního principu. Tato politika může fungovat jak na celostátní úrovni, nebo pouze v rámci regionu, ve kterém je konflikt pravděpodobný“ [McGarry, O’Leary 1993:34]. Podobnou definici nám nabídne Gerhard Lehmbuch: „Ústřední ideáltyp jednání v konsociační demokracii je kompromis vyřešení palčivých sociálních otázek nikoli majoritárním rozhodováním, ale skrze proces dohadování a vyjednávání mez organizovanými skupinami“ [Lehmbuch 1993:44].

2.3 Segmentované společnosti dle Iana Lusticka

Jestliže McGarry s O’Learym srovnávají konsociační demokracii s celkem sedmi dalšími více či méně schůdnými řešeními konfliktu v segmentované, především pak v etnicky rozdělené společnosti, Ian Lustick jí dává do kontrastu s hegemonickou kontrolou. Stabilita v rozdělených společnostech je dle něj zdaleka nejčastěji docílena buď právě hegemonickou kontrolou, nebo konsociací [Lustick 1979:325].

„Od Hobbese přes Durkheima, Dahrendorfa a Samuela Huntingtona, společnost byla analyzována jako konglomerát, splepenec jedinců a/nebo individuálních skupin, jejich zájmy si žádají střet. Podle této vize společnosti, soupeření, soutěž a jistý zmatek mají být očekávány, podlé této tradice tedy nejsou záhadné a ani si nežadají nějaké speciální vysvětlení. Co potom ovšem záhadou je, v kontextu takového všeobecného přístupu, je trvání sociálně politických systémů a jejich stabilita. [...] Pro studenty hluboce rozdělených společností, konflikt a zmatek jsou očekávány, stabilita a trvalost jsou záhadou. Teorie, které se pokouší vysvětlit proč některé heterogenní a naprosto rozdílné sociální entity zůstávají stabilní, jsou analyticky velmi atraktivní [Lustick 1979:327].

Podle Lusticka jsou konsociace anebo kontrola nejhodnovnějšími vysvětleními pro takovou stabilitu. „Zatímco konsocialismus se soustředí a klíče ke stabilitě vidí v oboustranné kooperaci elit, studium kontroly se zaměřuje na zrod a udržování takového vztahu, ve kterém jeden mocensky nadřazený segment je mobilizován za účelem udržení stability k zabránění

politického vzmachu ostatních segmentů.“ [Lustick 1979:330]. K tématu také například Filip Tesař [2007].

2.3.1 Konsocialismus a hegemonická kontrola

Konsocialismus a hegemonická kontrola se liší zejména v sedmi bodech [Lustick 1979:331-335]:

1) *Kritérium autoritativní kontroly zdrojů* v konsociační systému je vnímáno jako společné a sídlené elitami segmentů, zatímco v kontrolním systému jsou zdroje využívány ve prospěch pouze jednoho segmentu - jehož elita to dává hlasitě najevo.

2) *Interakce mezi segmenty* v konsociační systému má formu politických či materiálních směn, vyjednávání, dohadování se, obchodů a kompromisů. V systému kontroly si nadřazený segment od toho slabšího v zásadě bere co chce a dá/umožní mu jen to, co uzná za vhodné.

3) *Věrohodnost vyjednávání* je v těchto systémech naprosto odlišná. Zatímco konsociační systém se vyznačuje dost tvrdým vyjednáváním mezi elitami segmentů a střety a nesnadné dosahování dohod jsou znakem konsociace, v systému kontroly by jakákoli tvrdá vyjednávání mezi nad a podřazenými segmenty značilo rozpad politické stability systému.

4) *Role státu/režimu*, který je reprezentován byrokracií, soudy, správními orgány, vzdělávacím systémem nebo např. ozbrojenými složkami, je v konsociačním systému vymezená tak, že musí efektivními kroky naprosto nestranné administrativy prosazovat kompromisy, dosažené mezi segmenty. Kontrola na druhé straně znamená, že administrativa otevřeně straní nadřazenému segmentu a zákony či usnesení, i ty nestranně znějící, vykládá ve prospěch nadřazené skupiny a prosazuje je na účet slabších segmentů

5) *Způsob normativního zdůvodnění pro pokračování současného pořádku* – a to jak ve celospolečensky, tak jen v rámci segmentu se mezi systémy konsociace a kontroly výrazně liší. Zatímco v konsociačním systému bývá politický status quo obhájen vágními odkazy na obecné blaho a nutností předejít horším scénářům vývoje,

jedná-li se o hegemonickou kontrolu, trvání režimu je zdůvodněno ideologicky a historicky některou ze skupinových teorií.

6) *Druh strategického dilematu*, kterému segmenty čelí, je dalším rozpoznávacím znakem. V konsociačním systému musí elity jednat obdobně – tedy stavět se k vyjednávání tak, aby jejich požadavky neohrozily integritu systému. Zároveň se snaží permanentně udržovat vnitřní kohezi a disciplínu uvnitř segmentu. Systém kontroly pro elity znamená asymetrickou strategii vzhledem ke vztahu nadřazeného a podřazeného segmentu. Elity nejsilnějšího segmentu hledají způsoby, jak zefektivnit kontrolu podřízených segmentů, zatímco elity slabších segmentů -pokud takové segmenty elity vůbec mají - hledají cesty jak se uspokojivě srovnat se strukturálním znevýhodněním a případně hledají možnosti odporu.

7) *Metaforický obraz konsociačního systému* lze popsat jako jemně a pečlivě vyrovnané váhy, systém kontroly pak jako vodiče a loutku v loutkovém divadle.

3 Konsociační demokracie

3.1 *Pluralitní společnosti*

Celkem zevrubně jsme si výše definovali, co konsociační demokracii nepředstavuje, a přestože se v našem textu již některé více či méně stručné definice konsociační demokracie objevily, tomuto termínu, který je objektem našeho zájmu, jsme stále leccos dlužni. Uvedli jsme si, že za jádro teorie konsociační demokracie lze považovat připomínky Arenda Lijpharta zejména ke Gabrielu Almondovi, ale tím i k mainstreamu soudobé komparativní politologie¹²:

„Dosáhnout stabilního udržitelného demokratického systému v pluralitní společnosti může být nesnadné, v žádném případě však nemožné.“ [Lijphart, 1977:1].

3.1.1 Co je to pluralitní společnost

Jestliže tedy Lijphart tvrdil, že předpoklad, že fragmentovaná politická kultura, nazvěme si ji jakkoli – segmentovaná společnost, pluralitní společnost, heterogenní společnost, subkultury, fragmentovaná či rozdělená společnost¹³ – nemůže být ani stabilní, ani demokratická, je mylný, co on sám komparativní politologii nabídl?

Svou „výzvu demokratickým pesimistům“ [Lijphart, 1977:10]. adresoval navíc v době, kdy po poslední demokratizační vlně 60. let většina nových demokracií třetího světa záhy spadla do některé z forem tuhých autoritářských režimů. Z mnoha důvodů se často jednalo o pluralitní společnosti. Přesto však jeho model konsociační demokracie, který byl pojat jednak empiricky jako vysvětlení stability malých evropských demokracií, ale také jako normativní model, který je v pluralitních společnostech podle jeho názoru hodný následování.

Definujme si pro větší přesnost společně termín segmentované společnosti společně s Lijphartem: „Segmentovaná štěpení mohou být náboženské, ideologické, jazykové, regionální, kulturní, rasové nebo etnické povahy (...) politické strany, zájmové skupiny, média, školy a dobrovolnické organizace jsou organizovaný podél těchto štěpení [Lijphart 1977:3-4].

¹² Ač Lijphart nebyl jediný a ani první, kdo s termínem konsociace pracoval, jeho teorie se stala nejvíce vlivnou a on se stal jakousi „tvář“ konsociační demokracie. Souběžně s ním existovala celá řada příbuzných konceptů se stejným či obdobným názvem – jmenujme například Lehmrucha, Van Lorwina, Hanse Daaldera aj.

¹³ Studujeme-li konsociační demokracii, nesmíme se nechat zmást velkým množstvím termínů, které znamenají prakticky totéž. To pramení jednak z toho, že každý z autorů, píšící o konsociační demokracii, používal svůj vlastní jazyk a kombinoval vlastní termíny s termíny podobně smýšlejících autorů, za druhé i samotný Lijphart pojmenovává stejné věci mnoha různými slovy a slovními spojeními.

Podobně definuje štěpení také Van Lorwin: „Segmentovaný pluralismus znamená organizaci sociálních hnutí, vzdělávacích a komunikačních systémů, dobrovolnických sdružení a politických stran podél politicko-náboženských štěpení. Je pluralismem ve svém uznání rozmanitosti náboženských, socioekonomických a politických vazeb, a je segmentovaný díky institucionalizaci většiny libovolných forem sdružování podél linie politicko-náboženského štěpení“ [Van Lorwin 1971:141]. Van Lorwin navíc tvrdí, že organizování společnosti podél relevantních štěpení není nic zvláštního, role segmentů byla často prospěšná: „Mezi dělnictvem a nižšími vrstvami obecně, zejména pak mezi rolníky, spousta lidí byla neochotná a často neschopná se jakkoli organizovat, pokud se tak nedělo podél starých vzorců“ [Van Lorwin 1971:147]. Jinými slovy, bylo přirozené, že prvním politickým spojencem věřícího rolníka byla křesťansko sociální strana apod.

Lijphart také dodává, že vůbec není pravda, že by západní země byly tak homogenní, za které jsou všeobecně považovány. Tato fundamentální chyba, a totiž přeceňování rozdílu mezi homogenností prvního a třetího světa, pomáhá přehlížet heterogenost mnoha evropských států - jmenujme Irsko, v 60. letech stále silné štěpení mezi bílou a černou komunitou v USA, pluralitu Španělska, Kanady apod. Jedním z vážných důsledků této „nepřesnosti“ je snaha tlačit na homogennost společenství, prosazovat „nadsegmentové“ celonárodní identity. Tato, na jednu stranu logická, snaha je podle Lijpharta extrémně nebezpečná a namísto vytvoření celonárodní identity to vyprovokuje vlnu mezisegmentového násilí [Lijphart 1977:24]. Navíc to zabraňuje vidět alternativu - stabilitu malých segmentovaných evropských demokracií, která je založená na aplikaci čtyř základních konsociačních metod podle Lijpharta, na které se nyní podíváme blíže.

3.2 Znaky konsociační demokracie

3.2.1 Velká koalice

Velká koalice je prvním a hned nejdůležitějším konsociačním znakem. Lijphart od politických vůdců všech relevantních subkultur očekává spolupráci na vládní úrovni ve snaze vládnout, respektive spravovat zemi. Naopak nemyslitelná je logika dvou táborů - konfrontační soutěživý styl vláda versus opozice, který nalezneme v nejčistší podobě ve Velké Británii. Snaha získat pro svou vládu podporu prosté většiny je logická a prospěšná v homogenních společnostech, ve státech, kde političtí hráči se chovají naprosto racionálně a

ve společnosti existuje velká míra celospolečenského konsensu na základních principech a politických cílech.¹⁴ Užší koalice bývá vnímána jako efektivnější, protože čím více koaličních partnerů, tím více závazků, navíc to ostatním stranám umožňuje důslednou opoziční politiku.

„Nicméně v politickém systému s jasně segmentovanými a potenciálně nepřátelskými populačními segmenty jsou veškerá rozhodnutí vnímána velmi vážně a striktní uplatňování pravidla většiny stupňuje tlak na stabilitu systému“ [Lijphart 1977:29].

Řečeno jinými slovy, předpoklad, který platí v homogenních společnostech, a tedy že dnešní menšina je může stát příští většinou a že vztah vláda - opozice se může při nejbližší možné příležitosti převrátit, neplatí v rozdělených společnostech, protože štěpení jednotlivých segmentů jsou stejná jako štěpení stranického systému. Výsledkem jakékoli jiné než široké koalice bude odstavení některého ze segmentů od možnosti podílet se na směřování státu, odsouzení některého ze segmentů k opoziční roli.¹⁵ Naopak možnost přístupu do vlády posílí loajalitu elity k systému – a tím následně loajalitu celého segmentu.

Nejlepším příkladem takových koalic je jednoznačně poválečná Rakouská republika, kde až do roku 1966 vládly velké koalice socialistické a katolické strany, které reprezentovaly nejvýznamnější štěpení. Podobným a snad ještě lepším příkladem je podle stoupenců konceptu konsociační demokracie tzv. Magická formule ve Švýcarsku. Jedná se o unikátní formu koaliční spolupráce, jejíž kořeny sahají do roku 1891, kdy byl do sedmičlenné federální rady¹⁶ poprvé kromě zástupců Radikální strany první katolík, druhý jej následoval roku 1919, v roce 1929 pak do vlády vstoupil zástupce Rolnické strany následovaný prvním sociálně-demokratickým ministrem ve válečném roce 1943. Tzv. magické formule bylo dosaženo v roce 1959, kdy došlo k ustálení poměru ministrů na dva zástupce radikálů, dva sociální demokraty, dva křesťanské sociály a jednoho zástupce Rolnické strany.¹⁷

Lijphart ve většině svých ranných textů o konsociační demokracii zmiňuje také Nizozemí a to v letech 1917-67, kdy sice nikdy nebyla u moci perfektní maximálně široká koalice, nicméně vždycky byla větší než jen minimální většina. K Nizozemí se ještě dostaneme v textu níže, neboť Nizozemí je v celé teorii věnována velká, podle mnohých kritiků až nezasloužená pozornost.

¹⁴ Lijphart ještě dodává, že taková hra „nulového součtu“ je také nejpravděpodobnějším stylem politiky tam, kde už konsensus nelze nalézt ani v tom nejmenší a de facto zuří občanská válka [Lijphart, 1977:26].

¹⁵ Na tom mu nejvíce vadí, že se prakticky jedná o opozici víceméně trvalou – viz postavení menšin v meziválečné ČSR

¹⁶ Vláda Švýcarské konfederace

¹⁷ Magická formule trvala bez změn a bez ohledu na výsledky voleb až do roku 2003, kdy se dostala pod tlak díky změnám na politické mapě Švýcarska. Více k tématu například autoři Gerhard Lehbruch nebo Gregory Fossedal

Velká koalice může mít mnoho podob - často na sebe bere podobu jakýchsi rad a orgánů, které mají jen doporučující funkci, podle Lijpharta však mají velkou sílu. Někdy se nemusí jednat ani formální sdružení, ale jen o nějaký neformální, ale o to vlivnější orgán – jako například prvorepubliková Pětka, jakési fórum, kde se scházeli vůdci vládní stran a dopředu určovali a dohadovali vládní politiku.¹⁸

3.2.2 Vzájemné veto

Účast na vládě nabízí pro minoritní segmenty důležitou ochranu, není však všemocná, i ve vládě může být takový segment přehlasován. Proto je třeba, aby v oblastech, ve kterých se segment cítí obzvláště ohrožen, umožnit jejím reprezentantům uplatnit právo veta. Přestože se nabízí výtky, že to povede pouze k tzv. „tyranii menšiny“, té Lijphart čelí. Vzájemnost tohoto veta značí, že všechny segmenty se mohou navzájem vyblokovat, protože by se to nakonec obrátilo proti nim. Navíc je často důležitější ten pocit, že veto je k dispozici, než jeho praktická aplikace, elita se cítí jistější a sebevědomější. Veto nalezneme jak psané tak jen neformální, nijak nekodifikované. Pokud není tento princip v ústavě či některém ze zákonů, lze jej ustanovit například v koaliční smlouvě. Nicméně to není nutné, většinou se jedná spíše o neformální mechanismus, který operuje uvnitř vládní koalice.

3.2.3 Poměrnost

Třetí, ovšem neméně důležitý znak má mít zejména dvě funkce.¹⁹ Jednak napomáhá rozdělovat omezené zdroje relativně spravedlivě mezi segmenty, na rozdíl od majoritární demokracie, kde se opozice musí smířit s tím, že přístup ke zdrojům je jí do příštích voleb z velké části uzavřen. Snahou je tedy zapojit co nejvíce segmentů v co nejspravedlivějším poměru, bez takového iniciativy se dají těžko uzavírat funkční široké koalice.

Ale i Lijphart si všímá toho, že mnohá rozhodnutí v politice jsou vlastně otázkou ano – ne, a že je tedy nelze rozklíčovat kompromisem. Podle Lijpharta postupují elity konsociační demokracie tak, že rozhodují to, co je rozhodnout možné, snaží se o maximálně technokratický a neideologický přístup a rozhodnutí, která jsou pro koalici konfrontační a

¹⁸ Lijphart však Pětku za dokonale konsociační prvek nepovažuje, jelikož nejdůležitější štěpení v ČSR bylo jazykové, Němci nebyli v Pětce přítomni.

¹⁹ Lijphart tím myslel zejména rovnoměrné zastoupení v parlamentu či na vládní úrovni, de facto ale i v přístupu k jiným funkcím a úřadům.

hrozí jejím rozklížením, odkládat a snažit se obrousit hrany. Zářným příkladem je Lijphartovi i zde Švehlova Pětka [Lijphart 1977:41].

Ruku v ruce s proporcionalitou může jít také zkrácení ve prospěch malých segmentů - jejich posílení. To vše nejen že posiluje stabilitu systému, ale také to pomáhá zefektivnit vyjednávání. Po poměrnosti a velké koalici volá také Van Lorwin: „Segmentovaný pluralismus si žádá reprezentaci rozmanitosti v rámci stejného prostoru“ [Van Lorwin 1971:152].

3.2.4 Autonomie segmentů a federalismus

Lijphart se k tématu federalizace vyjádřil kromě své knihy *Democracy in Plural Societies* [Lijphart, 1977] nejhutněji vyjádřil v článku *Consociation and Federation* [Lijphart, 1979]. Federalizaci považuje Lijphart v konsociační demokracii za nezbytnou: „Věci, na kterých existuje společný zájem, mají být rozhodovány všemi segmenty společně. (...) Avšak ve všech ostatních záležitostech mohou být rozhodnutí a jejich praktická implementace ponechána na konkrétním segmentu“ [Lijphart, 1977:41]. Namísto „mohou“ být zde však spíš patřilo „měla by“, poněvadž Lijphart považuje linku mezi konsociací a federalizací za velice silnou a v dalších svých textech o konsociační demokracii ji zdůrazňuje víc a víc. Teritoriální federalizace však není proveditelná vždy a všude, segmenty totiž musí být regionálně koncentrované. Pokud tomu tak není a zástupci rozdílných segmentů žijí spolu, respektive spíš vedle sebe na stejném území, i tak není třeba federalizaci dle Lijpharta zavrhnout. Uvádí například návrhy na federalizaci na jazykovém, nikoli regionálním principu, kterou navrhoval například Otto Bauer v Rakousku – Uhersku [Lijphart, 1977:43]²⁰.

Stát, který je velmi heterogenní a fragmentovaný, může tak vhodně provedenou federalizací vytvořit relativně homogenní jednotky a posílit tak sám sebe. Takový model, který je nazýván asymetrický federalismus, je Lijphartem doporučován a podporován. Půjdeme-li více do hloubky, Lijphart pro úspěšnou federalizaci žádá decentralizovanou vládu, dvoukomorový parlament spolu s posílením reprezentace malých segmentů v jedné z komor, psanou ústavu, která bude jištěná speciálními většinami – a čili ne tak snadno změnitelná.

3.3 Příznivé podmínky pro konsociační demokracii

²⁰ Něco podobného lze dnes pravděpodobně vidět v Izraeli, kdy stát dává od některých věcí ruce pryč (například od rodinného práva) a nechává zde plnou moc církvím či konkrétním rabínům, které jsou registrované, a u kterých jsou jednotliví občané de facto povinně registrovaní.

Lijphartova deskripce příznivých podmínek pro konsociační demokracii, které jsou některými autory považovány za spíše nutnost než jen příznivou podmínku [Steiner 1981], přibližuje stav, který elity podpoří ve snaze překonat propast mezi segmenty a začít kooperovat.²¹ Konsociační demokracie totiž klade na elity velké nároky - zároveň s tím, jak v duchu kompromisu přijímají některá závažná rozhodnutí spolu s ostatními vůdci segmentů, musí udržovat jistou hladinu podpory jak u svých politických straníků a stoupců, tak u svého segmentu. „(Následující podmínky) přispívají nejen ke spolupráci mezi elitami a mezi elitou a jejími stoupci, nýbrž jsou užitečné i pro ustavení konsociační demokracie v plurální společnosti, a jakmile k tomu dojde, k jejímu udržení a posílení“. Zároveň však pro nás trochu nelogicky pokračuje: „Je však třeba zdůraznit, že příznivé podmínky [...] nejsou ani dostatečné ani samy o sobě nutné pro úspěch konsociační demokracie“ [Lijphart, 1977:54]. Lijphart své alibistické tvrzení obhajuje zejména tak, že nelze předvídat chování elit, na jejichž úspěch či neúspěch závisí.

Zůstaneme-li okamžik u otázky elit a jejich role, i Van Lorwin vidí konsociační demokracii jako jakýsi projekt elit. Dokládá to také na konkrétním příkladu, a tou je Rakouská republika. Na ní si všímá zajímavého jevu – zatímco první, tedy meziválečná republika zkrachovala a nedokázala svým občanům nabídnout efektivní politický systém, tak druhá republika nabídla hospodářský růst a fungující a úspěšný demokratický systém, a to i přesto, že se po 2.světové válce nezměnila ústava ani volební systém, navíc se nesnížila ani segmentace společnosti.

Rakousko bylo rozděleno do dvou velkých táborů²², socialistického a katolického, a jednoho malého liberálního. První republika v dějinách Rakouska určitě není vnímána jako první republika v tradici české. Všechny tábory ukazovaly maximální neochotu ke spolupráci, republika neměla silnou podporu, děti ve škole byly vedeny k loajalitě německému národu. Socialisté se ostrou marxistickou rétorikou snažili udržet uvnitř strany její levé křídlo a dále tím ztěžovali jakoukoli spolupráci uvnitř zablokovaného politického systému. Když se nakonec do vnitřních věcí začaly motat obě sousední velmoci - Itálie a Německo, „stát bez vůle žít“ [Van Lorwin 1971:159] skončil v rukou nacistů.

Druhá, poválečná republika si podle Van Lorwina vzala ze své neúspěšné předchůdkyně ponaučení. Jak elity, tak jejich segmenty se napříště chtěly vyhnout občanské válce, diktatuře, stejně tak si nutně vzaly ponaučení z nacistických hrůz, které se odehrály také na rakouském území. Socialisté a katolíci se najednou navzájem vnímají jako lidské

²¹ Lijphart někdy hovoří o tzv. „kartelu elit“. Pro elity je bezpodmínečně nutné, aby měly jistou úctu k demokracii a ta byla i jejich konečným cílem, jinak nelze konsociační demokracii vybudovat.

²² Komparativní politologové často používají německý název Lager

bytosti. Pozitivní účinek měla i poválečná, a zejména sovětská okupace, která tmelila elity dohromady strachem. Antiklerikalismus slábne, volit socialisty přestává být interpretováno jako hřích a vše vrcholí ve více jak dvacetiletou socialisticko katolickou koalici. A přestože se obě skupiny se pokoušely udržovat si stabilní kontrolu nad svým segmentem i nadále, situace byla zásadně klidnější a bezpečnější pro demokracii [Van Lorwin 1971:159-161].

3.3.1 Rovnováha sil

Jsou-li ve společnosti pouze dva segmenty, politika stále tíhne spíš k odstředivosti, pokud jsou segmenty podobně velké, oba dva mohou doufat v zisk těsné většiny v nejbližších volbách. Kvalita demokracie tím dle Lijpharta trpí, bipolární systém produkuje antagonismus. Za ideální lze tedy považovat takový stav, ve kterém je segmentů více a pokud možno podobně velkých. Řečeno jinak, každý ze segmentů je v tom případě minoritou. Zároveň však platí i jistá horní hranice, je-li segmentů více než pět, situace se stává nepřehlednou. Vysoký počet skupin zapojených ve vyjednávání zvyšuje jeho složitost a snižuje pravděpodobnost úspěchu. Za příklady zemí s vhodným počtem segmentů jmenujme společně s Lijphartem Nizozemí²³ či Švýcarsko, naopak Belgie či koneckonců Československo po roce 1945²⁴.

3.3.2 Vícestranický systém

„V pluralitních společnostech se svobodnými volbami se relevantní sociální štěpení promítají do štěpení stranického systému, politické strany jsou spíše politickými orgány segmentů“ [Lijphart, 1977:61]. Dochází v nich k výběru elit, které pak segment zastupují na celostátní úrovni. Je-li země federalizovaná, podobnou funkci mohou mít i orgány federace. Logicky z toho vyplývá, že více stran si v takovém systému vede lépe a efektivněji než dvě velké strany typu catch-all. Stejně jako v případě segmentů se Lijphart domnívá, že jejich ideální počet je mezi 3-5-ti stranami, aby se země vyhnula podobnému vývoji a zablokování, jako meziválečné Německo či poválečná Itálie. Řečeno Sartoriho jazykem, je to umírněný multipartismus, který nejvíce svědčí politické stabilitě [Sartori 1976].

²³ Máme tím na mysli Nizozemí zhruba do roku 1967, kdy se po volbách konsociační systém rozpadá prakticky na prach.

²⁴ Přestože byly v ČSFR minimálně 3 segmenty (Kromě Čechů a Slováků ještě půl miliardová maďarská minorita, Češi měli příliš velkou převahu, která konsociaci tím pádem nepřála.

Pokud jsme si řekli, že jedním z důležitých prvků je udržování jisté disciplíny mezi politickými stoupenci/členy segmentu ve prospěch elit, tak Van Lorwin se domnívá, že jistá míra nejistoty elity naopak správně motivuje [Van Lorwin 1971:157].

3.3.3 Velikost a konsociační demokracie

Nelze si nevšimnout této podobnosti - všechny konsociační demokracie patří mezi menší evropské státy - největší, Nizozemské království, mělo v 60. letech zhruba 12 milionů obyvatel. Proč je podle Lijpharta pro pluralitní demokracii dobré být spíš menší než větší? Podle Lijpharta je to zárukou častého setkávání a kompaktnosti elit, které se navíc vzájemně lépe poznají a tudíž si spíš důvěřují. Na druhou stranu Lijphart tvrdí, že: „Je-li však země příliš malá, její zásobárna politických talentů je také značně skromnější. A poněvadž konsociační demokracie potřebuje výjimečně schopné a moudré vedení, jistá drobnost je příznivým faktorem jen do jisté míry [Lijphart, 1977:67]²⁵.

Zároveň se menší stát cítí zranitelnějším na mezinárodní scéně, chápe velké státy, které jej obklopují, jako hrozbu. Takový pocit slabosti spíše podpoří vnitřní solidaritu mezi segmenty a posílí mezisegmentovou spolupráci. Stává se tak zejména v období velkých mezinárodních krizí, respektive válek. Pokud tzv. pacifikace, to znamená začátek konsociační politiky v Nizozemí, se udála v roce 1917, pak rok 1943 přinesl vstup do federální vlády švýcarským sociálním demokratům:

„Švýcarsko bylo po dlouhou dobu velmi citlivé na hrozby intervence ze strany velkých mocností, nacistická hrozba podpořila trvalý smír mezi zaměstnaneckými a zaměstnavatelskými organizacemi a vydláždila cestu sociálním demokratům do federální exekutivy [Van Lorwin 1971:149-150].

Malý stát nejen že není důležitým hráčem na mezinárodní scéně, důležitější v Lijphartových očích je skutečnost, že jím ani stát nechce a jakýchkoli závazků mimo svou zemi se obává.²⁶ Chybí mu jakákoli misionářská ideologie a co víc, takový politický útvar spíš dokáže ocenit rozmanitost [Van Lorwin 1971:151].

²⁵ Jak Lijphart ve stejné publikaci později uvádí, zemí možná příliš malou pro úspěšnou konsociaci je Severní Irsko.

²⁶ To můžeme vidět například na Švýcarsku, které si svou neutralitu úzkostlivě hlídá a i nedávný vstup do OSN byl vnímán jako spíše kontroverzní krok.

3.3.4 Přetínající se štěpení

„Jsou-li přítomna dvě či více štěpení, je třeba zjistit, jak se k sobě vztahují - zejména zda se protínají či ne. V praxi se taková perfektní štěpení ale vyskytují málokdy“ [Lijphart, 1977:75]. Podle obecně přijímaných tezí, čím větší je rozmanitost štěpení a čím víc se taková štěpení různě protínají, pravděpodobnost stabilního systému je vyšší. Teorie konsociační demokracie na této teorii sice nestaví, Lijphart v tom však příliš jasno nedělá:

„Přetínající se štěpení se stejnou či rozdílnou intenzitou (vnímanou různými segmenty) jsou pomocnými faktory, které mohou či nemusí být příznivé pro konsociaci“ [Lijphart, 1977:81].

3.3.5 Izolace segmentů a federalismus

„Jasně hranice mezi segmenty v pluralitní společnosti skýtají možnost omezit vzájemný kontakt a následně snížit možnost šance na případný antagonismus, který může přerůst v nepřátelství“ [Lijphart, 1977:88]. Tento relativní paradox parafrázujeme trefným názvem článku Niny Caspersen „Good Fences Make Good Neighbours?“ [Caspersen, 2004].

Lijphartův argument se může zdát na první pohled překvapivý, protože obhajovat formu segregace populace ve prospěch demokracie a stability nebývá, a ani v době vydání této knihy jistě nebylo, zvykem. Už staré absolutistické Rakousko se přičilo dát elitám jednotlivých národů - segmentů volné ruce v obavě, že to povede k dalšímu posílení štěpení uvnitř mocnářství, které se tak stane neudržitelné a skončí v propadlišti dějin.

Na pohled druhý je však takový postoj logický a vyplývá z celého kontextu konsociační demokracie, jak jej Lijphart obhajuje. Modelový příklad Švýcarska, který Lijphart dává, hovoří jasně v tom smyslu, že naprostá většina z jednotlivých kantonů je mnohem homogennější než konfederace jako celek. Jedinou výjimkou byl kanton Jura, ve kterém i však francouzská menšina prosadila oddělení a vlastní kanton v 70. letech, kdy došlo i k teroristickému útoku, od té doby kantony žijí v relativní harmonii – i to Lijphartova slova v zásadě spíše potvrzuje.

3.3.6 Tradice spolupráce elit

„Pluralitní společnosti se mohou spíše těšit stabilní demokratické vládě, pokud se jejich političtí vůdci uchylují raději ke koaličnímu než soupeřivému rozhodování.“ Elity jsou pak motivovány ke spolupráci spíše negativně, tedy obavou z toho „co by bylo kdyby“: „Elity spolupracují navzdory segmentovým rozdílům které je rozdělují, protože jakékoli jiné chování by znamenalo čelit následkům, pramenícím ze segmentace společnosti“ [Lijphart, 1977:100]. Lijphart nachází celou řadu kořenů spolupráce elit v té či oné zemi, ty jsou však pro nás vedlejší, zajímat nás budou spíš v části, ve které se budeme věnovat kritice Lijphartovy teorie.

Gerhard Lehbruch nachází počátky konsociační demokracie už v 16. století, kdy se katolíci a kalvinisté poprvé uchýlili ke společnému řešení některých otázek: „Konsociace, jako institucionální odpověď na výzvy segmentovaného pluralismu nebyl ani tak produktem nějakého sociálního inženýrství, ale spíš pomalým procesem učení (elit), ve kterých byly velmi cenné předchozí zkušenosti“ [Lehbruch 1993:45].

3.4 Konsociační inženýrství

Přestože politologie často zcela zapomíná na praktickou rovinu, respektive sebemenší aplikovatelnost svých poznatků, jak například kritizuje Sartori [2004], Lijphart se o alespoň některá konkrétní doporučení budoucím „konsociačním inženýrům“, tedy politikům, pokouší. Lijphart stanovuje některé podmínky k úspěšné aplikaci konsociačního modelu, například: „Užití konsociačního modelu musí být nutné pro dosažení stabilní demokracie, nebo, mohou-li ke stejnému výsledku vést i jiné cesty, metoda konsociace musí být v nějakém ohledu vhodnější“ [Lijphart 1977:223-224], zároveň si musí být elity vědomy negativních vlivů, které konsociační demokracie může přinášet apod. Přesto se od Lijpharta 70. let dočkáme spíše zdrženlivého postoje, kteří někteří jeho kritikové v jeho ranných pracích tak oceňují a kterým v člancích a studiích zejména od 90. let chybí [např. Andeweg 2000].

„Nejslabší článek konsociačního inženýrství [...] je, že si (konsociační demokracie) nemůže nárokovat být ani bezpodmínečně nutnou, ani dostatečnou metodou k dosažení stabilní demokracie. Relativní úspěch nekonsociační Indie a krach konsociace na Kypru ukazují tuto slabinu“ [Lijphart, 1977:225]. I on tedy vidí jistá negativa, které může konsociace přivodit. Přechází je však s tím, že v zásadě méně efektivní vládu, která pramení z přítomnosti několika segmentů, lze považovat za lepší než vládu naprosto nefunkční, že kartel elit je lepší než zablokování celého systému.

3.5 Konsociační demokracie: konkurenční přístupy

Přestože se zcela po právu zaměřujeme zejména na teorii konsociační demokracie tak, jak jí představil Arend Lijphart, existují i spríznění autoři, kteří s ním nikoli ve všech bodech souhlasí. Je to například Gerhard Lehbruch, odborník zejména na dějiny švýcarské konsociační demokracie, který propaguje termín Konkordantdemokratie²⁷. Lehbruch považuje konsociační demokracii za unikátní reakci na některá historická štěpení, která je vlastní malým kontinentálním zemím, neklaní se k Lijphartovi, který konsociační demokracii – a to zejména později - vnímá jako do jisté míry celosvětový fenomén [Lehbruch 1993:57].

Podobně na konsociační demokracii nahlíží také Van Lorwin. Porovnáme-li si ho s Lijphartem, konsociační demokracii vnímá jako užší fenomén. Konsociační demokracie se v jeho pojetí týká jen některých štěpení, které vymezuje: „Segmentovaný pluralismus záleží na sebepojetí jedince (...), a to může jedinec v principu změnit prakticky kdykoli – naprosto a konečně, nebo pouze dočasně a částečně pouhým přečtením opozičního plátku nebo vhozením hlasovacího lístku“ [Van Lorwin 1971:143]. Segmentovaný pluralismus je tedy založen na možnosti alternativ, jakési „vystoupení“ ze segmentu by mělo být teoreticky i prakticky možné. Segmentovaný pluralismus, a potažmo konsociační demokracie se tedy neváží na jazyková, rasová či regionální štěpení, která jsou mimo individuální volbu. Pokud tomu tak je a segmenty jsou vázány v rámci takových štěpení, situace se stává výbušnou.

Záležitost, kterou podle všeho Van Lorwin velmi dobře vystihl, je psychologický rozdíl mezi elitami a průměrnými členy segmentu. Segmentovaný pluralismus se totiž týká zejména nižších sociálních skupin. Zatímco nižší třídy trpí omezenějšími komunikačními schopnostmi, mají užší síť osobních vztahů, jsou méně nezávislé a méně sebevědomé, a proto se zdržují spíše uvnitř než vně svého segmentu. V takovém systému jsou nižší sociální skupiny zcela závislé na vůdcích svých subkultur a jejich schopnosti docházet ke kompromisům a jednat v jejich prospěch na celostátní úrovni. Na úrovni elit „příkopy“ mezi segmenty nejsou nikdy tak hluboké, jako na úrovni většiny občanů [Van Lorwin 1971:158].

Elity segmentovaného pluralismu také zpětně využívají a snaží se své segmenty zpětně homogenizovat, jak však ukázala zejména 60. léta v západní Evropě, na trendu rozpadu a postupného drolení starých štěpení toho nedokázaly změnit nic, jen jej na nějakou

²⁷ Demokracie dohody

dobu zpomalily. K těmto zásadním změnám v politické kultuře, které pozorujeme zejména u států Beneluxu a Rakouska, se dostaneme na následujících stranách.

4 Konsociační demokracie v praxi

Lijphart v knize [1977], ze které jsme v posledních kapitolách čerpali, rozebírá celou řadu příkladů, z nichž se zmíníme jen dvou pro nás nejzajímavějších, o Severním Irsku a o Kypru. Ani v jednom případě se totiž, jak autor přiznává, konsociace neprosadila a neukázala jako nejlepší řešení.

4.1 Severní Irsko

Podmínky pro konsociační demokracii v této sice ne naprosto samostatné, avšak silně autonomní součásti Spojeného království jsou podle Lijphart extrémně nepříznivé. Je tomu tak z mnoha důvodů. Protestanti a katolíci²⁸ zde tvoří odlišné subkultury s vlastním školstvím a společenským i soukromým životem. I míra manželství, uzavřených napříč segmenty, je extrémně nízká. Obě komunity navzájem soupeří, protestanti většinou drží v politice majoritu (buď tou majoritou skutečně jsou, nebo je jim často dána pomoci gerrymanderingu) a katolíky od moci v maximální možné míře odstavují. Britové, kteří přišli v roce 1968 s pokusem donutit oba segmenty ke spolupráci ke sdílení moci, neboli vlastně k formě konsociace, tvrdě narazili. Problém je dle Lijpharta v tom, že konsociace nemůže fungovat, je-li prosazována proti vůli jednoho ze segmentů, což se v Irsku stalo.

Jsou zde tedy přítomné dva segmenty, z nichž jeden je výrazně početnější a je schopný využívat a zneužívat své postavení hegemonu a odsoudit tím katolíky do role věčné opozice. Na takovém vztahu těžko něco změní případná reforma volebního systému na čistě poměrný. Stejně tak nepříznivý je fakt, že zatímco katolíci cítí loajalitu k Irské republice, protestanti zase ke královně. Svou roli hraje i ekonomická nerovnost. Lijphart považuje za negativní faktor také velikost populace: „Nízký počet obyvatel také znamená, že zásoba politického talentu bude také spíše menší“ [Lijphart, 1977:139]. Dalším negativním faktorem je to, že segmenty jsou spíše promíchané než teritoriálně oddělené, což snižuje nejen pravděpodobnost úspěšné konsociace, ale také znemožňuje případné rozdělení oblasti. Lijphart dokonce poněkud pesimisticky tvrdí, že: „Rozdělení by znamenalo velké změny a přesídlení obyvatelstva, ale nějaká forma oddělení se nabízí jako jediné řešení, pokud se konsociační demokracie ukáže jako nefunkční a neudržitelné řešení“ [Lijphart, 1977:141]. Více o Severním Irsku například McGarry, O'Leary [2006].

4.2 Kypr

Menší středomořský ostrov, získavší nezávislost v roce 1960, se mohl stát jakousi výkladní skříní konsociační demokracie. Jeho ústava konsociační prvky celkem dopodrobna obsahovala, vyjmenovávala i požadovala. Poměr Řeků, sdílejících identitu zejména s Řeky na

²⁸ Jedná se o nejvýznamnější štěpení v Severním Irsku

pevnině a Turků, mající stejnou kulturu jako obyvatelé tureckého státu, byl zhruba 4:1. Ostrov byl velmi segmentovaný, prakticky vše se odehrávalo podél etnických linií.

Ústava požadovala, aby prezident pocházel z řecké, zatímco viceprezident z turecké komunity. Velká koalice byla vynucena požadavkem na poměr ministrů ve vládě 7:3, podobně byla turecká menšina zvýhodněná v parlamentu, kde měla z 50 křesel 15 poslanců²⁹, v armádě a policii to bylo dokonce pouze 6:4, přestože řecká majorita byla daleko výraznější.

Tento konsociační pokus ukončila vlna násilí, která vypukla v roce 1963. Řekové měli k pozitivní diskriminaci Turků výhrady již od roku 1960. Turci podle Lijpharta navíc od počátku svého postavení zneužívali (blokovali například daňové zákony, které vyžadovaly většinu mezi oběma poslaneckými kluby). Když pak Řekové přišli s návrhem na omezení pozitivní diskriminace Turků v listopadu 1963, Turci za podpory Ankary to odmítli a vypukla občanská válka, jejímž výsledkem byly populační přesuny, rozdělení Kypru na řeckou a tureckou část, která funguje prakticky dodnes. Ani na Kypru se tedy podmínky pro konsociaci neukázaly příliš příznivé.

4.3 Nizozemí jako modelová země konsociační demokracie

Zemí, kde konsociace podle Lijphartovy interpretace uspěla na celé čáře, je, respektive bylo, Nizozemsko. Přestože se někomu může zdát, že už bylo Lijphartem popsáno mnoho stran, deskripce jeho teorií, pro naši práci nezbytná, by nebyla úplná bez alespoň stručného shrnutí knihy *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands* [Lijphart 1968].

„Politický systém Nizozemí představuje paradox pro společenského vědce. Na jednu stranu je charakterizován značným stupněm sociálních štěpení. Hluboké náboženské a třídní členění odděluje odlišné, izolované a uzavřené skupiny. Sociální komunikace napříč třídními a náboženskými hranicemi je minimální. Každá ze skupin má vlastní ideologii a politické organizace: politické strany, odbory, zaměstnavatelské svazy, zemědělské svazy, noviny, rádio, televize a školství – od školek až k univerzitám. Takový sociálně a ideologicky fragmentovaný systém by měl logicky přispívat spíše k rozbrojům a antipatiím namísto ke konsensu a spolupráci, spíše k ideologickému napětí a extremismu než k umírněnosti a pragmatismu, a ke vládním patům střídajícím se s revolučními zvraty spíše než k postupným evolučním změnám. Na druhou stranu, Holandsko je také jeden z nejvýznačnějších příkladů

²⁹ Řeckých 35 a tureckých 15 poslanců se volilo odděleně.

úspěšné demokracie. Sociální a ideologická fragmentace Nizozemců se ukázala jako nikoli nepřekonatelná k rozvoji a k pevnému přetrvání stabilní, efektivní a legitimní parlamentní demokracie, která lidem sloužila dobře a těšila aktivní podporu a souhlasu obyvatel.“ [Lijphart 1968:1-2]. Pojďme se na tento paradox podívat zblízka.

4.3.1 Rozdělená společnost

Následující odstavce se budou věnovat nizozemské společnosti v mnoha rovinách. Podíváme se detailně jak na štěpení, tak na Lijphartovo pojetí politické i sociální historie Nizozemí až do 60. let 20. století. Nebudeme stavět na žádných historických dokumentech, nebudeme číst a citovat žádnou nezávislou publikaci, která by se Nizozemím zabývala. Budeme pouze spolu s Lijphartem interpretovat jak se možná později ukáže, ne zcela vždy byla Lijphartova interpretace faktů a jejich výběr zcela vhodný.

V Nizozemsku nalezneme dvě základní štěpení, které společnost rozdělují do segmentů. Jsou jimi třída a náboženství, zejména náboženské štěpení má v Nizozemí kořeny již od počátku novověku. Sčítání lidu v roce 1960 odhalilo, že zhruba 40% obyvatel se hlásilo k římskému katolictví, necelých 30% k nizozemským reformistům³⁰, necelých 20% se nehlásilo k žádné z církví a zbytek tvoří různé menší křesťanské církve, židé apod. [Lijphart 1968:16]. Výsledkem je dle Lijpharta zformování 3 segmentů-bloků³¹- katolického, kalvinistického a sekulárního, který můžeme dále rozdělit na socialisty a liberály a tvoří jej zejména liberální či nepraktikující věřící a bezkonfesijní osoby. Pokusíme-li se bloky situovat geograficky, dojdeme k tomu, že na jihu země převažují katolíci, ve středu a na jihozápadě kalvinisté a sever a západ země jsou spíše doménou sekulárního bloku. Neplatí to však zcela a segmenty v nizozemské společnosti jsou promíchané, tím ztrácí na významu jeden z možných pilířů konsociace - federalizace, která by pomohla separovat příslušníky segmentů. Lijphart nachází také silné třídní citění a jistou míru sociální nerovnosti mezi segmenty.³²

4.3.2 Stranický systém

³⁰ Calvinisté

³¹ Lijphart je někdy nazývá pilíři, vlámsky zuilen

³² Mluvíme-li o Nizozemí v přítomném čase, máme tím na mysli Nizozemské království od roku 1917, ale zejména dvacetiletí po 2. světové válce až do poloviny 60. let, kdy dochází v Nizozemí k zásadním změnám v neprospěch konsociace.

Každý z bloků je reprezentován jednou, popřípadě několika málo vlastními stranami. Rozložení sil zásadě odpovídá číslům, která jsme si uvedli výše. Zhruba 30% hlasů získává ve volbách křesťanská - katolická strana, stejné množství hlasů potom socialisté, po deseti procentech potom liberálové a dvě protestantské strany - Antirevoluční strana a Křesťanská historická unie. [Lijphart 1968:20]. Strany a jejich systém se měl formovat zejména na pozadí dvou otázek. Jednak se to týkalo podpory pro konfesijní školy, protože nizozemské království podporovalo zejména a téměř výhradně státní, nekonfesijní vzdělávání – a segmenty, potažmo jejich elity měly zájem na změně státní politiky. Za druhé se to týkalo rozšiřování volebního práva. Ovšem zdaleka nejdůležitější pro formování stranického systému byla dle Lijpharta stabilita segmentů: „Stranická loajalita byla obyčejně silná a podpora jednotlivých stran do té míry stabilní, že prakticky čistý poměrný volební systém věrně přenesl tyto stabilní voličské preference ve stabilní stranické složení první a druhé zákonodárné komory“ [Lijphart 1968:25].

4.3.3 Zájmové skupiny

Zatímco zhruba polovina tištěných médií je podle Lijphartových poznatků a údajů více či méně nezávislá, zbytek je zhruba v poměru 5:4:2 rozložen mezi katolické, sekulární a protestantské plátky s tím, že 90% čtenářů patří vždy do konkrétního segmentu. Podobná data nalezneme také o rozhlasu, televizi apod. Stejně tak se segmentovanost projevuje u sportovních oddílů, v mládežnických či kulturních spolcích aj.

Podíváme-li se zblízka na nizozemské školství, zatímco začátkem 19.století navštěvovala pouze ¼ žáků či studentů soukromé školy, tedy konfesijní školy, v roce 1957 to už bylo víc než 2/3, člověk mohl získat vzdělání od školky až po doktorát na školách své konfese. Důležitější však byly podle Lijpharta psychologické důsledky rostoucí segmentace školství: „(...) Nejen že rostoucí segmentace školství děti, patřící do různých bloků, odděluje fyzicky, ale buduje v nich odlišné hodnoty (...), celá historie je převyprávěna pouze očima jejich subkultury a spíš než ucelený obraz národní historie škola předkládá žákům vlastní partikulární interpretaci“ [Lijphart 1968:52-53]. Přirozeným důsledkem je potom nízká míra mezisegmentových manželství, stejně tak přátelství se rozvíjí spíše uvnitř než vně bloků.

4.3.4 Elity

Lijphart elity prezentuje - na rozdíl třeba od Van Lorwina [1971] – jako hluboce zakořeněné ve svých subkulturách. „Nizozemská politika je politikou urovnávání. To je tajemství jejich úspěchu“ [Lijphart 1968:103]. Lijphart vidí kořeny schopnosti elit spolupracovat následovně: „ Musí existovat alespoň minimální shoda na fundamentálních otázkách. Nizozemský celospolečenský konsensus je sice úzký, nicméně obsahuje jeden důležitý celospolečensky sdílený prvek, a to, že současná podoba politického systému by měla být udržena a elity jí nemají nechat padnout“ [Lijphart 1968:103]. Elity mají před sebou budování mostů.

Politika nizozemská zdá se Lijphartovi podobná politice mezinárodní – zástupci subkultur se dohadují na jakýchsi kongresech či sjezdech na konkrétních otázkách. Prakticky nic jiného než jistota státního útvaru, ke kterému chtějí patřit, subkultury a elity dle Lijpharta nespojovalo. Výjimkou byl král, a to až od 30. let, kdy socialisté přestali prahnout po vyhlášení republiky, vlajka, hymna a pýcha na aerolinky KLM [Lijphart 1968:78].

Elity systému naprosto dominují, což je posíleno také čistým poměrným volebním systémem. Voliči jsou disciplinovaní a stranická elita, mající neomezený vliv podobě kandidátních listin, drží ve straně i segmentu disciplínu. Důvěra v elity je výjimečná: „Burkovské dilema zda zvolený kandidát má být reprezentant nebo delegát není dilematem v Holandsku. Vůdci vedou, stoupenci následují“ [Lijphart 1968:158].

4.3.5 Pravidla politické hry

Lijphart definuje pravidla hry, které jsou, naštěstí pro stabilitu země, akceptované napříč politickým spektrem. Co je podle velmi důležité, tak dle Lijpharta tato pravidla nejsou součástí celospolečenského konsensu, týkají se pouze a jedině politických elit.

- 1) Politika vnímána jako závažné povolání.
- 2) Všechny strany berou na vědomí ideologické diference mezi skupinami a respektují je. Přesto je však třeba přijímat rozhodnutí, nedohoda v jedné oblasti nemůže zablokovat jednání a řešení ostatních důležitých otázek.
- 3) Summitová diplomacie, pravidelné schůzky elit.
- 4) Poměrnost, a to jak ve sněmovně či vládě, ale také v otázce rozdělování zdrojů.
- 5) Depolitizace a snaha o spíše technické než ideologické uvažování a rozhodování sporů.

6) Utajení: „Úspěšné urovnávání sporů na úrovni elit předpokládá velkou flexibilitu v jednání. Musí být schopné dělat ústupky i tam, kde je v sázce zájem jejich subkultury a ideologie či náboženství mohou utrpět. Proces vyjednávání musí být skryt (...), poněvadž informační vakuum je žádoucí“ [Lijphart 1968:135]. Vše bývá projednáno před tím, než dojde k debatám v parlamentu - viz československá Pětka.

4.3.6 Kvalita demokracie

„Je nemožné argumentovat v tom smyslu, že by se Nizozemí příliš vzdalovalo od demokratických ideálů. Nizozemská demokracie má všeobecné volební právo, vládne většina a systém je spravedlivý vůči všem. Lidé volí vlastní vůdce, ať už přímo či nepřímo, a mají také mnoho možností, jak vyjádřit nespokojenost. A zejména zde nejsou žádné odstrčené menšiny, kterým by byla odepřena jakákoli práva a svobody, nebo by byly subjektem jakékoli diskriminace“ [Lijphart 1968:180].

4.3.7 Nizozemská politika v přechodu

V 60. letech společně s tím, jak v celém západním světě upadá síla tradičních náboženských a sociálních štěpení, mladí lidé nemají chuť žít nadále v rámci subkultur svých rodičů a prarodičů, upadá i segmentovanost drtivé většiny evropských konsociačních demokracií se švýcarskou výjimkou. Mladá poválečná generace Holanďanů je kritická k dosavadní politické praxi a dožaduje se zvýšení vlivu občanů na politiku, kartel elit se stává neudržitelný. Roste urbanizace a s tím se rozpadají tradiční pilíře nizozemské společnosti. V roce 1976 jsou dokonce nizozemské křesťanské strany pod tíhou okolností donuceny se integrovat v jednu stranu. Objevují se nové strany, strany subkultur jsou v defenzivě a konsociační demokracie se rozpadá, více k tomuto procesu například Daalder [1986]. Dle Lijpharta se však rozpadá proto, poněvadž splnila svůj cíl - přinesla demokracii a stabilitu:

„V krátkodobé perspektivě může být konsociační demokracie nástrojem elit k udržení relevance štěpení, k udržení základu jejich politické hegemonie. Obrana zájmu minorit konsociačním koalicemi byla prezentována jako ospravedlnění (...) kartelu elit. V perspektivě dlouhodobé se zdá být tato koheze paradoxně jen přechodovou fází. (...) Štěpení se najednou stávalo méně a méně relevantní. To nám pokládá otázku, zda konsociace nebyla odsouzená k tomu, aby sama sebe udělala nadbytečnou“ [Lehmbruch 1993].

5 Kritika teorie konsociační demokracie

Kritika se na koncept konsociační demokracie snáší z několika stran. Jedná se jednak o kritiku normativní roviny Lijphartových tezí, tedy o jeho přesvědčení, že konsociační model je nadřazený modelům jiným, o čemž v jeho prvních esejích z konce 60. let nemůže být ani řeč, ale o čem začíná být přesvědčený od konce 70. let, zejména pak s uvedením svého nového konceptu konsensuální demokracie [Lijphart 1984]. Dále nám jde o kritiku platnosti teorie konsociační demokracie, a nakonec mnoho politologů nesouhlasí se závěry jeho empirického pozorování a interpretací na úrovni konkrétních režimů, někteří teoretici

zpochybňují i konsociační kvality tzv. velké čtyřky, která sloužila jako původní modelový příklad konsociačním teoriím – Rakouska, Nizozemí, Belgie a Švýcarska.

5.1 Kritika Lijphartovy typologie demokracií

Alan Siaroff [2000] se zaměřil na to, jak si vedou tzv. odstředivé demokracie. Vychází z typologie demokracií, kterou představil Arend Lijphart [1968, 1977], vycházejí zejména z typologie Almondovy:

		Mass Level	
		Cross-cutting Cleavages	Segmented
Elite Level	Cooperation	Depoliticized Democracy	<i>Consociational Democracy</i>
	Competition	Centripetal Democracy	Centrifugal Democracy

33

Zůstaňme ještě na okamžik u této typologie. Ian Lustick [1997] si všímá značné podobnosti Almondovy [1956] a Lijphartovy typologie. Čtyři typy demokracií, které záleží

³³ Tabulka v elektronické podobě převzata z Andeweg 2000

jednak na stupni fragmentovanosti politické kultury a zároveň na míře spolupráce elit. Je-li takový výčet demokracii konečný a vyčerpávající, jediná stabilní demokracie v pluralitních společnostech je podle Lijpharta demokracie konsociační, jakákoliv jiná je potom odstředivá. Lustick nachází v této typologii stejnou mezeru, jakou Lijphart vytýká Almondovu dělení politických systémů: „Tak, jako Almondova typologie vyloučila jakoukoli možnost společnosti fragmentované a přesto stabilní, stejně tak Lijphartova typologie nepřipouští jakoukoli fragmentovanou, nicméně stabilní společnost, která by nebyla ovládána kartelem elit“ [Lustick 1997:95]. Andeweg se podivuje nad tím, že Lijphart automaticky předpokládá, že konsociační kartel elit musí nutně situaci zvládnout a ovládnout, že například revolta lidí proti svým vůdcům je mimo Lijphartovu představivost [Andeweg 2000]. Obecně stačí Lijphartovi k tomu, aby definoval stabilitu to, že elity označí jako kooperativní. Van Schendelenovi vadí, že aniž by Lijphart podnikl nějaký hlubší výzkum, spokojí se svým pozorováním nizozemských elit a postaví na tom celou svou teorii stability [Van Schendelen 1984:159].

Už jsme si řekli výše, že dle Siaroffa se Lijphartův pojem odstředivá demokracie v zásadě rovná Sartoriho termínu polarizovaný pluralismus. Ten jej definuje jako stranický systém jako systém s minimálně jednou středovou stranou. Strany v něm mají spíše odstředivé tendence, jsou nezodpovědné, polarizované a spíše ideologické než pragmatické. Celkově je takový stav pro politiku velmi nezdravý a systém se těžko vyrovnává s krizí [Sartori 1976].

Jako typické příklady takového stavu jsou desítkami autorů vzájemně předjímány a dávány země jako francouzská čtvrtá i třetí republika, meziválečné Německo, Španělsko před občanskou válkou, Itálie a spol. Siaroff se však pozastavuje nad faktem, že zatímco existují stovky studií o konsociačních demokraciích, tzv. odstředivé demokracie jsou na okraji zájmu politologů [Siaroff 2000:317-318].

Poukazuje například na Belgii, která je také díky pomalu stoupající podpoře antisystémových stran – a to minimálně od 90. let - dokonalým příkladem odstředivého, nikoli konsociačního systému. Dělá zajímavou komparaci několika odstředivých demokracií a dochází k závěru, že „rozhodně nejsou předem odsouzeny k rozpadu“ [Siaroff 2000:325].

5.2 *Kritika Nizozemí jako modelové konsociační demokracie*

Donald A. Kieve patří mezi autory, kteří se zaměřují na kritiku „vlajkové lodi“ konsociace, a to na Nizozemí, které od začátku sloužilo Lijphartovi jako modelový příklad³⁴ úspěšné konsociační demokracie. S jeho analýzou a interpretací nizozemské politiky nesouhlasí: „Ve skutečnosti nám bližší pohled na holandskou demokracii nabízí dosti odlišný obrázek od toho, který malují ortodoxní teoretikové (konsociační demokracie)“ [Kieve 1981:313]. Nejenže je podle něj „konsociační“ Nizozemsko zmítáno jednou krizí za druhou, navíc Lijphartovu teorii a jeho nekritičnost k elitám kritizuje z pozice marxisty.

Kieve převypráví dějiny Nizozemska zcela jinak a přestože se místy svým marxistickým pojetím nechává možná až příliš unést, jeho konkrétní kritika není nezajímavá: „Teoretikové konsociační demokracie přeceňují míru, do jaké náboženská štěpení představovala přímou hrozbu nizozemskému politickému systému. Ve skutečnosti, a to zejména kalvinisté (...) byli ve 20. století ochotní mobilizovat proti jakémukoli antisystémovému hnutí“ [Kieve 1981:317]. Nehledě na to, jak si všímá také Barry, byla náboženská štěpení mnohem komplexnějšího charakteru, než, zejména Lijphart, připouští. Zejména o protestantech se vůbec nedá mluvit jako jednotném bloku. Podobně argumentuje i Van Schendelen, ten dokonce žádnou pilířovou strukturu v Nizozemí nenachází [Barry 1984:161].

Lijphart [1968] vidí jako počátek nizozemské konsociace rok 1916/17, kdy došlo k dohodě mezi elitami segmentů o vyřešení otázek týkajících se volebního práva a konfesijního školství. Podává obraz toho, jak se prakticky přes noc elity rozhodly spolupracovat a předejít tak hluboké krizi, kterou si za války mohli politici těžko dovolit: „Lijphart je nicméně neschopný vysvětlit, jak se čtyřicet let nesmlouvavého postoje na těchto otázkách, zejména školství, najedno doslova přes noc proměňuje ve schopnost a ochotu elit se dohodnout, která měla trvat dalších pět desetiletí“ [Kieve 1981:320]. Van Schendelen nachází u Lijpharta vzájemně se vylučující postoje: „Na jednu stranu je (loajalita) dost silná na to, aby vytvořila základní národní konsensus, na druhou stranu Lijphart tvrdí, že je tak slabý, že teprve elity musí skutečný konsensus vytvořit“ [Van Schendelen 1984:164].

Dochází k závěru, že mohla-li nizozemská politika fungovat dobře po desetiletí bez vyřešení otázky výuky náboženství na školách, která byla podle Lijpharta tolik konfrontační, hloubka tohoto problému je pochybná, podle Kieva totiž nic neukazuje na dramatickou změnu

³⁴ Zásadě jako jediný modelový příklad, o dalších konsociačních demokraciích se málokdy rozepsal na více než několik odstavců či stranách, jediná skutečně komplexní historická analýza z jeho pera se týká právě Nizozemského království.

politiky po tzv. „pacifikaci“ 1917: „Potom zůstává otázkou, do jaké míry byla (konsociační politika) skutečně nezbytnou a dostatečnou podmínkou pro dosažení demokratické stability“ [Kieve 1981:321].

Výše jsme si uvedli, že také Lijphartovo spoléhání na elity má místy znaky jejich přečeňování. Podle Kieve je prokazatelné, že jestli něco skutečně přimělo elity dělat reformy, které dokázaly voliče do jisté míry uspokojit, byl to především strach elit z revoluce či sociálních nepokojů, stávek apod. Podobně vznáší námitky vůči Nizozemí jako příkladu konsociační demokracie Brian Barry [1975a]. Lijphart vykresluje Nizozemí jako stabilní demokracii, s tím ale Kieve nesouhlasí poukazem na nebývale časté střídání vlád a časté úřednické kabinetů: „To poukazuje na skutečnost, že Lijphartova charakteristika krizí jako nikoli skutečných krizí, ale pouze období, ve kterých jsou strany zaměstnány intenzivní snahou dojít k dohodě na základní politické linii je nepřístojně optimistický pohled na zablokování a systému a hluboké rozpory elit meziválečného období“ [Kieve 1981:326]. Pokud je navíc jeden ze znaků nizozemské konsociační demokracie široká koalice, není ani tak výsledkem nějakého rozhodnutí či zodpovědnosti elit, ale výsledkem poměrného volebního systému, který politiky prostě nutí koalice sestavovat.

Andweg je pak zdrženlivý ohledně dobrých úmyslů elit: „Společenské rozdíly se nestávají štěpeními, které rozdělují společnost, automaticky, jsou aktivována politickými podnikateli, kteří je použijí pro politickou mobilizaci“ [Andweg 2000:528].

Hledá-li Lijphart důvody pro stabilitu zejména poválečného Nizozemí, Kieve je nenachází v politické kultuře, v hodnotách a normách apod., ale zejména k relativní hospodářské prosperitě dvaceti poválečných let: „Jakmile však Nizozemím otřásla vlna sociálních konfliktů, pilíře se začaly hroutit tak, jako by snad byly z písku“ [Kieve 1981:332].

Jedním z hlavních důvodů rozpadu konsociační demokracie, tak nemusel být její úspěch, který jí měl učinit nadbytečnou, ale naopak frustrace lidí z konsociační demokracie. 60. léta v Nizozemí jsou ve znamení nových politických hnutí³⁵, která žádají větší otevřenost, participaci občanů, konec oligarchie elit atd.

5.3 Švýcarsko a Rakousko: Konsociační demokracie s otazníkem

³⁵ Samozřejmě nelze Nizozemí odstříhnout od zbytku západní Evropy, podobné trendy samozřejmě probíhaly i jinde než v tzv. konsociačních demokraciích.

S kritikou namířenou podobným směrem, a to že Lijphart přeceňuje některé znaky jeho konsociačních demokracií, zatímco jiné brutálně potlačuje a bagatelizuje, přišel v nemarxistickém podání Brian Barry. Dva články, publikované krátce po sobě [1975a, 1975b], zpochybňují platnost modelu konsociační demokracie zejména v případě Švýcarska s Rakouska, o kterých jsme se zatím zmínili jen stručně. Švýcarsko podle něj sice splňuje některé konsociační principy a v tomto smyslu do modelu zapadá, nicméně ty principy fungují naprosto jinak, než se Lijphart domnívá [Barry 1975a].

Například tzv. magická formule, která se na první pohled jeví jako perfektní konsociační prvek, jakožto velká koalice nejdůležitějších stran. Je ovšem pochybné, zda se o takovou koalici vůbec jedná. V konsociační demokracii by taková koalice byla pod kontrolou oligarchů, stranických elit. Ovšem Federální rada takovou institucí rozhodně není, zástupci stran se chovají spíš jako individualisté, než reprezentanti disciplinovaných stran. Vedle toho stojící přímá demokracie referend a populárních iniciativ ukazuje, jak velký nesoulad mezi vládou a obyvatelstvem, které rozhodnutí elit často reviduje, může být [Barry 1975a:483]. Barry dokonce integraci stran v široké koalici a magickou formuli vnímá jako určitou reakci elit na moc a sílu občanů.

Stejně tak nejsou věrohodné jakékoli pokusy o vykreslení Švýcarska jako hluboce rozdělené, segmentované společnosti. Strany dle Barryho nerepresentují konkurenční ideologie či subkultury tak, jak by se mělo dít v konsociačním modelu. Vzhledem k tomu, že štěpení ve společnosti, kterých je mnoho, se různě protínají, platí nakonec spíše Lipsetova teorie pluralismu. Podobné výsledky dostaneme, pokud se s Barrym podíváme například na participaci občanů v různých zájmových klubech či sportovních oddílech: „Sportovní aktivity jsou zejména vykonávány v organizacích, které nekopírují základní subkulturní společenská štěpení, (...) jsou naopak inkluzivní“ [Barry 1975a:488].

„Rakousko představuje klenot v konsociační koruně, protože představuje prakticky jediný příklad evropského státu, který, původně neúspěšný parlamentní systém dokázal přetvořit v úspěšný, a jehož stranická struktura se nezměnila přes půl století (1919-1969)“ [Barry 1975a:488]. Na to už jsme se zblízka podívali výše, proto nebude nutné si základní konsociační teze ohledně Rakouské republiky opakovat. Barry však tvrdí, že se dají najít jiné, a možná důležitější faktory pro poválečnou stabilitu, než změna postoje elit. Podobně jako Kieve v Nizozemí nachází zejména ekonomické faktory. Zatímco první republika byla zrozena v porážce a rozvratu a bez vlastní identity, druhá republika měla naopak všechny důvody tvářit se raději téměř jako člen vítězné protihitlerovské koalice, která s Německem

nemá nic společného. O poválečném ekonomickém boomu netřeba nic dodávat. Barry se potom ptá: „Mohla za daných hospodářských a politických podmínek přetrvat meziválečná republika déle, pokud by relevantní strany jednaly „konsociačně“? A relevantní otázka pro poválečnou éru zní: Za daných ekonomických a politických podmínek, mohla druhá republika vytrvat kratší dobu, pokud by se strany v letech 1945-1966 konsociačně nechovaly?“ [Barry 1975a:496].

5.4 *Konsociační teorie jako nepřesný a vágní koncept*

Za nepřiliš platnou považuje Lijphartovu teorii také nizozemský politolog Van Schendelen [1984]. Tomu vadí zejména nepřesnost a vágnost termínů, které Lijphart užívá. Jak jsme si zmínili v úvodu, konsociační teorie trpí zejména nepřesnou terminologií, týkající se segmentovanost společnosti. Toho si všímá také Jürg Steiner [1981], Lijphartovi jinsk spřízněný myslitel, který volá po zpřesnění pojmů. Není podle něj jasné, jak lze vlastně pluralitní od nepluralitních společnosti odlišit. Když se Lijphart zaměřuje na Švýcarsko, jeho fragmnetnaci určuje podle toho, kolik lidí mluví kterým jazykem. Je-li však Švýcarsko nějak rozděleno, neděje se tak podél jazykových hranic: „Ve Švýcarsku je nejspíš méně politických odlišností mezi francouzskými a italskými rodilými mluvčími, než mezi jedinci hovořícími bernskou a curyšskou němčinou“ [Steiner 1981:341].

Lijphartovu nepřesnou metodu Steiner označuje za impresionistickou metodu, která je založená na obdivuhodném množství načtené literatury. To ale nic nemění na tom, že je to metoda velice selektivní, která nám není schopná fragmentovanosti společnosti hodnověrně rozklíčovat. A nakonec, existují-li nějaká štěpení uvnitř segmentů či organizací, stran apod. Lijphart je nedokáže najít ani popsat.

Ve stejném duchu pokračuje Van Schendelen. Všímá si fenoménu, který jsem popsali už výše - že totiž „vůdci vedou, stoupenci poslouchají“, nejen že není tak jednoznačné pravidlo, jak Lijphart tvrdí. Je to zejména mimo demokratický diskurz: „Pro mnoho vedoucích teoretiků demokracie je taková možnost těžko odlišitelná od konceptů autoritářského, nebo dokonce totalitního režimu“ [Van Schendelen 1984:156]. Kriticky se autoři vyjadřují také k jeho konceptu stability [např. Lustick 1997:98]. Andeweg jej považuje za do jisté míry bezobsažný: „Už sama definice konsocionalismu prakticky obsahuje stabilitu, Říkat, že kooperace elit vede ke stabilitě je prakticky totéž jako tvrdit, že na hřišti nebudou žádné spory, pokud se děti přestanou hádat“ [Andeweg 2000].

Lijphart nám, podle toho jak počítáme a zároveň podle toho, ze kterého článku či knihy vycházíme, nabízí zhruba od šesti do osmi příznivých podmínek pro konsociaci, které se navíc různě překrývají a předpokládají. Lijphart z nich však sám dělá do jisté míry prázdné termíny. Jeho vlastními slovy, která jsme si v úvodu ocitovali, jsou sice vhodné ale nikoli „nezbytné nebo dostatečné“ [Lijphart 1977:54].

5.5 *Konsociační demokracie: od deskripce k preskripci*

5.5.1 *Konsociační demokracie univerzální koncepcí*

„Mladý a zralý Lijphart“, jak jej podle rozdílů v jeho teoriích, které se v čase prohlubovaly, nazývá Ian Lustick [1997] nebo Miroslav Novák [2001], prodělal z mnoha ohledů zásadní proměnu. Máme tím samozřejmě namysli jeho publikační činnost, která se týká konsociační demokracie. Nadpis pro naši podkapitulu jsme si vypůjčili od Maathijse Bogaardse: „Konsocialismus představuje pozoruhodný případ deskripce, která se přeměnila v preskripci“ [Bogaards 2000:396]. Všimá si toho, že přestože Lijphart konsociační demokracii představoval jako zároveň empirický i normativní koncept prakticky od začátku, jeho normativní stránce nepřisuzoval zprvu tolik důležitosti. Soudíme tak podle toho, že zpočátku se věnoval konsociační demokracii zejména v Nizozemí a vycházel právě z tohoto příkladu, který se vymyká Almondově typologii. V roce 1977 však poprvé vydává knihu *Democracy in Plural Societies*, ve které důsledky svého tvrzení, že „konsociační demokracie je zároveň empirický a normativní koncept“ [Lijphart 1977:1] poprvé dovádí do v zásadě nutných důsledků kapitolou *Konsociační inženýrství*.

Chce-li politik konsociační demokracii aplikovat, dostává od Lijpharta různá doporučení a varování, kterým jsme se již věnovali v úvodu. Následující citace však dokládá, že v 70. letech se Lijphart stále nesnaží o svém konceptu tvrdit, že by byl nutně nejlepším či jediným možným řešením, považuje ho prostě za možné řešení: „Nejslabší článek konsociačního inženýrství (...) je, že si (konsociační demokracie) nemůže nárokovat být ani bezpodmínečně nutnou, ani dostatečnou metodou k dosažení stabilní demokracie“ [Lijphart 1977:225].

Vedle této proměny, tj. že konsociační demokracie se pro Lijpharta začíná pomalu stávat víc a víc preferovaným řešením problémů, na které naráží pluralitní společnosti lze u

Lijpharta pozorovat ještě jednu s tím související změnu. Zatímco konsociační demokracie vzniká jako model, který má popsat a vysvětlit abnormální rysy Belgie, Nizozemí, Švýcarska a Rakouska³⁶, přetváří se v něco docela jiného. Postupně s tím, jak se v jeho textech začínají stále častěji objevovat prohlášení typu „konsocialismus neobsahuje nic, čeho by se skutečný demokrat měl obávat.“ [1977:109], zkoumané země se rozšiřují mimo Evropu – již v *Democracy in Plural Societies* nalezneme krátké studie o Severním Irsku, Malajsii, Kolumbii, Libanonu, Izraeli, Kanadě aj., konsociační demokracie se později dostává na velmi exotická místa – do Mexika, Japonska, Bosny apod. např. Dekmejian [1978]. Pro nás zajímavou a aktuální myšlenkou je Evropská unie jako konsociační demokracie, na kterou se ještě podíváme zblízka.

Konsociační demokracie v Lijphartově podání tedy od konce 70.let přestává být jen prostředkem, jak popsat a vysvětlit stabilitu konkrétních zemí. Lijphart, který původně konsociační demokracii pro Severní Irsko vidí velice skepticky, ji najednou doporučuje všemi deseti. Indie, kterou, jak jsme si o dva odstavce výše popsali jako demokracii, která konsociační dle Lijpharta není, najednou mezi konsociační demokracie řadí dokonce s tvrzením, že Indie nejen že mezi konsociační demokracie patří, dokonce jeho teorii potvrzuje [Lijphart 1996]. Lijphart jezdí do jihoafrické republiky jako sociální inženýr dávat rady při přechodu k demokracii³⁷. Tohle vše je výstižně popsáno například v Lustickovi [1997].

Barry z tohoto vývoje vyvozuje velmi závažné, a pro konsociační demokracii nepříznivé důsledky. Zejména se mu nezdá snaha aplikovat model konsociační demokracie, který byl původně založen na studiu sociálních a náboženských štěpení, na štěpení etnická. Jednak tvrdí, že byli-li v našich moderních dějinách páčány kruté zločiny proti lidskosti, jednalo se většinou o krveprolití v rámci etnických skupin, nikoli tříd či náboženství. Za druhé dodává, že třídní a náboženské konflikty jsou už ze své podstaty konflikty nějak organizovaných skupin, potřebujících vedení, zatímco etnické skupiny nepotřebují vůdce proto, aby mohli provést pogrom - stačí jim jen schopnost identifikovat kdo patří do které skupiny. A přestože etnické skupiny své vůdce nakonec také mají, je daleko snazší je vyměnit, než odvolat papeže či biskupa. Třetí důvod, proč by konsociační demokracie neměla překračovat práh několika málo evropských zemí, je že zatímco požadavky církve-tj. prosazení jejího světonázoru - nebo dělníků - zlepšení sociálního postavení – musí do

³⁶ Případně ještě Lucemburska

³⁷ Máme tím namysli demokracii 1 člověk, jeden hlas – tzn. Přelom 80. a 90. let

konkrétní podoby definovat nějaká autorita, logika etnického konfliktu takové požadavky staví sama. A poslední, ale neméně závažná Barryho poznámka upozorňuje na skutečnost, že zatímco sociální či náboženský konflikt zdvihá otázku „Jak spolu žít?“, tak etnický konflikt nutí skupiny ptát se „Máme spolu vůbec žít?“ a vždy přináší myšlenku secese [Barry 1975a:502-503].

5.5.2 Konsensuální demokracie

Cestu, kterou jsme si nastínili - a totiž stoupající důraz na normativní stránku konsociační teorie – byl doprovázen a umocněn novým termínem, který Lijphart představil v polovině 80. let – tzv. konsensuální demokracie [1984] a zejména [1999]. Lijphart vytváří širší model, než byla demokracie konsociační, a proti sobě staví dva ideálytypy – a to britský, majoritární či westminsterský model a konsensuální, spíše kontinentální model, který charakterizuje multipartismus, bikameralismus, koaliční vlády apod. a dochází k závěru, že konsensuální systém je daleko lepší, a to za všech okolností.³⁸ Poměrný volební systém a z něj vyplývající výhody pak doporučuje naprosto všem, a to zejména novým demokraciím, jakou bylo Československo, resp. Česká republika [Lijphart 1992, 1989 aj.]

Aniž bychom se do ní chtěli ponořit hlouběji, protože je to koncept mladší, diskutovanější, který by si zasloužil vlastní práci, řekněme si, že i zde se děje posun od analýzy několika demokratických zřízení až k víře ve všeobecnou nadřazenost konsensuální demokracie. A pokud jsme si vyjmenovali mnoho relevantní kritiky, která se snesla na koncept konsociační demokracie, potom model konsensuální demokracie toho v kratším časovém období takřkajíc schytl ještě více.

6 Konsociační demokracie dnes

³⁸ Neděje se tak v knize z r. 1984, v té byl Lijphart ještě umírněný. Sice naznačoval, že konsensuální demokracie má oproti majoritární jisté výhody nicméně absolutní primát jí přiřkl až v roce 1999.

6.1 Nový konsociační fenomén – Evropská unie

Jestliže jsme si ukázali, jak a proč teorie konsociační demokracie expandovala a začala, k nelibosti jejích kritiků, hledat nové výzvy a objekty svého zájmu, podívejme se nyní krátce na interpretaci Evropské unie jako konsociační demokracie. Takové interpretace se objevují od 80. let a všímají si některých nápadných podobností mezi konsociační teorií a tím, jak v praxi funguje EU. Pramení mimo jiné z poznatku, že Unie, přestože v některých ohledech může federaci připomínat, je do jisté míry entitou *sui generis*, která se většině konvenčních klasifikací vymyká, jak píše Costa a Maignette: „Flexibilní a nepřiliš přesný konsociační přístup dokázal zaujmout akademiky, které, zdá se, vybavuje důležitými nástroji při snaze překlenout rigidní rámec standardních kategorií“ [Costa, Maignette 2003:1].

Ti si všímají také obecných trendů při pokusech o konsociační interpretaci EU. Jednak takový přístup pomáhá odlišit evropskou integraci od jiných forem mezinárodní spolupráce díky schopnosti vysledovat motivy elit. Stejně tak oceňují přínos při studiu rozhodovacích procesů uvnitř společností. Nelze opomenout ani normativní stránku konceptu, která, jak jsme si doložili, nabyla na síle. Konsociační teoretici kromě toho, že původní teorie z 60. let notně pozměnili, přibrali na pomoc intergovernmentalismus, který vyhovuje v tom, že klade důraz na roli národních států, potažmo elit. Další podmínkou pro aplikaci konsociační teorie, je třeba pojímat národní státy jako pilíře či segmenty. Costa a Maignette se dokonce domnívají, že pokud Lijphart začal namísto výrazu „pilíře“ začal používat neutrálního významu „segment“, bylo to proto, aby se analytické pole působnosti konsociační demokracie mohlo výrazněji rozšířit [Costa, Maignette 2003:5].

Není vlastně ani příliš obtížné představit si historii a současnou unijní politiku v konsociačních termínech. Nalezneme dlouhou tradici vyjednávání mezi státy – segmenty, která byla postupně a pomalu institucionalizována. Veškerá jednání jsou provázena duchem kompromisu a zároveň snahou nějak ochránit svůj zájem. Costa a Maignette vidí tuto tradici jako pokračování evropských diplomatických tradic [Costa, Maignette 2003:7]. Pařížská či Římská smlouva – a prakticky veškeré následující – jsou nejčistším příkladem kompromisu, který byl dosažen mezi elitami. Stejně tak vnější hrozby jako studená válka či mezinárodní terorismus do teorie zapadají více než dobře.

Stejná dvojice autorů analyzuje také způsob rozhodování uvnitř Unie. Podobně činí i Lijphart, když si bere EU jako příklad konsensuální demokracie [Lijphart 1999]. Evropské smlouvy fungují jako ústava, Evropská rada jako horní parlamentní komora, Evropská komise, ztělesňující perfektní velkou koalici, při takové interpretaci představuje vládu apod.

Intergovernmentalistický přínos přitom opět pomáhá klást důraz na roli států a jejich elit při klíčových rozhodovacích otázkách. Přestože je Komise teoreticky nezávislým orgánem, její členové jsou přitom v praxi přímými zástupci států [Costa, Magnette 2003:12].

6.2 Kritika konsociačního charakteru EU

Takové závěry, nebo dokonce snahu analyzovat pomocí konsociační teorie například sdružení typu NAFTA³⁹ kritizuje Matthijs Bogaards [2002]. Ten většinu závěrů, kterou přináší příznivci konsociační teorie, nepovažuje za platnou. Jestliže Evropská komise má představovat vládu, jednotliví komisaři potom představují segmentové elity či rovnou jejich kartel, to však v praxi neplatí. Stejně tak unijní parlament ovládá zcela jiná než segmentová logika. Nynější trendy uvnitř Evropské unie, a totiž posilování hlasování pouze kvalifikovanou většinou, nikoli jednomyslně, konsociační perspektiva neumožňuje, protože takové změny si může dovolit až konsociační demokracie, ve které upadá identita segmentů ve prospěch identity celonárodní, což se v Unii, zdá se, neděje, alespoň ne v nějakém výraznějším měřítku. [Bogaards 2002:360-362].

Bogaards také vidí to, co většina konsociačních teoretiků přehlíží, a to obrácení celé původní teorie konsociace naruby: „Konsociační teorie nedokáže vysvětlit stabilitu politického systému, včetně EU, poněvadž bere systém za počáteční bod. Zatímco konsociační přístup hledá předpoklady, za kterých může spolupráce elit uspět, fenomén, který to dokáže vysvětlit, je pouze spolupráce v rámci ustaveného systému, nikoli spolupráce elit na tvorbě takového systému“ [Bogaards 2002:364]. Pokračuje dále: „Nizozemí, Rakousko a Belgie nevznikly díky spolupráci sociálních skupin, který by se rozhodly stát se Nizozemci, Rakušany či Belgičany, Flandry a Valonsko se nespojily, aby vytvořily Belgii. Bylo to docela obráceně“ [Bogaards 2002:366].

Bogaards, podobně jako Barry, proto doporučuje jakoukoli snahu o aplikaci konsociační teorie, kterou vidí jako málo dynamickou, mimo těch několik málo původních modelových zemí, dobře zvážit, nebo raději úplně opustit.

Závěr

Práce, jak doufáme, ukázala jak přínos, který Arend Lijphart a jeho přístup pro komparativní politologii jistě znamenal, tak limity jeho teorie, na které narazila a jak se

³⁹ Severoamerická zóna volného obchodu

domníváme, narazit musela. Lijphartovi kritici poukazují zejména na fakt, že zatímco spíše deskriptivní a empirický přístup, který je pro teorii charakteristický v 60. a 70. letech, se postupně vytrácí a teorie se stává širší a ambicióznější zároveň. Současně s tím ovšem zájem o konsociační demokracii začíná klesat, rapidně se snižuje se počet disertačních prací, které se konsociační teorie týkají [viz. Lustick 1997:14]. Politologové tehdy začínají objevovat teorii racionální volby, konstruktivismus aj. a konsociační teorie jim pomalu přestává připadat aktuální i s tím, jak z původních konsociačních demokracií rychle mizí konsociační prvky. S trochou jízlivosti by se to dalo přirovnat ke kapele na Titaniku, která, čím více se loď potápí, hraje tím veselejší skladby a nevšímá si okolní apokalypsy.

To ovšem zcela neplatí. Tolik kritizované nepřesnosti a nejasnosti v termínech a pojmech konsociační demokracie, kvůli nimž byla konsociační demokracie některými komparativními politology zavržena, zdá se, teorii nabídly jistou nesmrtelnost alespoň v tom smyslu, že se dá aplikovat velmi široce. Důkazem toho je i konsociační interpretace Evropské unie, která, byť asi není dokonalá, je minimálně možná a zajímavá, jak jsme si, doufáme, krátce ukázali v poslední kapitole. Stejně tak je konsociační přístup využíván při studiu jiných režimů, takže existuje reálný předpoklad, že konsociační demokracie z komparativní politologie ani nadále nevymizí.

Literatura

Tesař, Filip. 2007. Etnické konflikty. Praha: Portál

- Andeweg, Rudy. 2000. „Consociational Democracy.“ *Annual Political Science Review* č. 3, 509-36.
- Barry, Brian. 1975a. „The Consociational Model and It's Dangers.“ *European Journal of Political Research* č. 3, 393-412.
- Barry, Brian. 1975b. „Political Accommodation and Consociational Democracy.“ *British Journal of Political Science* č. 5, 477-505.
- Bogaards, Matthijs. 2000. „The Uneasy Relationship Between Empirical and Normative Types in Consociational Theory.“ *Journal of Theoretical Politics* 12, č. 4, 395-423.
- Bogaards, Matthijs. 2002. „Consociational Interpretations of the European Union.“ *European Union Politics* 3, č. 3, 357-81.
- Bogaards, Matthijs. 2003. „Consociational Analogy to the European Union.“ *European Union Politics* 4, č. 3, 501-03.
- Caspersen, Nina. 2004. „Good Fences Make Good Neighbours?“ *Journal of Peace Research* 41, č. 5, 569-88.
- Costa, Olivier a Magette Paul. 2003. „The European Union as a Consociation?“ *West European Politics* 26, č. 3, 1-18.
- Daalder, Hans. 1986. „Changing Procedures and Strategies in Dutch Coalition Building.“ *Legislative Studies Quarterly* 11, č. 4, 507-31.
- Dekmejian, R.H. 1978. „Consociational Democracy in Crisis.“ *Comparative Politics* 10, č. 2, 251-65.
- Fossedal, Gregory. 2002. *Direct Democracy in Switzerland*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Kieve, Ronald. 1981. „Pillars of Sand.“ *Comparative Politics* 13, č.3, 313-37.
- Lehmbruch, Gerhard. 1993. „Consociational Democracy and Corporatism in Switzerland.“ *The Journal of Federalism* č. 23, 43-60.
- Lorwin, Val. 1971. „Segmented Pluralism.“ *Comparative Politics* 3, č.1, 141-75.
- Lustick, Ian. 1979. „Stability in Deeply Divided Societies.“ *World Politics* 31, č. 3, 325-44.
- Lustick, Ian. 1997. „Lijphart, Lakatos and Consociationalism.“ *World Politics* 50, č. 1, 88-117.
- Lijphart, Arend. 1968. *The Politics of Accommodation*. Los Angeles: University of California Press.
- Lijphart, Arend. 1977. *Democracy in Plural Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, Arend. 1979. „Consociation and Federation.“ *Canadian Journal of Political Science* 12, č.3, 499-518.

- Lijphart, Arend. 1984. *Democracies*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, Arend. 1985. *Power Sharing in South Africa*. Berkeley: University of California.
- Lijphart, Arend. 1989. „Democratic Political Systems.“ *Journal od Theoretical Politics* 1, č. 1, 33-48.
- Lijphart, Arend. 1992. „Democratization and Constitutional Choices in Czecho-Slovakia, Hungary and Poland.“ *Journal od Theoretical Politics* 4, č. 2, 207-223.
- Lijphart, Arend. 1999. *Patterns of Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- McGarry, John a O’Leary, Brendan. 1993. *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*. London: Routledge.
- McGarry, John a O’Leary, Brendan. 2006. „Consociational Theory, Northern Ireland’s Conflict.“ *Government and Opposition* č. 1, 43-63.
- Novák, Miroslav. 2001. *Jakou demokracii pro nové demokracie?* Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Sartori, Giovanni. *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge University Press.
- Siaroff, Alan. 2000. „The Fate of Centrifugal Democracies.“ *Comparative Politics* č. 2, 317-33.
- Schendelen, V. Rinus. 1984. „Consociational Democracy: The Views of Arend Lijphart and Collected Criticism.“ *The Political Science Reviewer* 143-177.
- Steiner, Jurg. 1977. „The Consociational Theory and Beyond.“ *Comparative Politics* č. 2, 339-59.
- Tesař, Filip. 2007. *Etnické konflikty*. Praha: Portál.